

Robin Gullstrand

Lokalt självstyre i Blekinge.

Participation och representation i Mörrum och Backaryd
ca 1770—1800 — En undersökning av den
politiska kulturen i två blekingesocknar

Problemformulering

Sockenstämmorna, som en lokal arena där församlingens medlemmar kunde mötas, har i de *gammalsvenska landskapen* anor ända sedan medeltiden.¹ Den uppstod ur behovet att gemensamt förvalta kyrkobyggnaden och dess ekonomi. Så småningom tog man också upp frågor av mer disciplinär karaktär, s.k. tukt-ärenden.² På 1700-talet skulle stämman få ytterligare uppgifter, som bl.a. fattigvård, upprättande av brandstodsöreningar o.dyl.³

I äldre forskning har man varit påfallande positiv i sin beskrivning av det lokala självstyret i de gamla delarna av Sverige. Här betraktas sockenstämman som en demokratisk institution, där alla församlingens medlemmar hade tillåtelse att delta och fatta beslut. Däremot var inställningen till de *skånska sockenstämmorna*, som började framträda under andra hälften av 1700-talet, desto mer negativ. Den främsta företrädaren för denna uppfattning är K H Johansson. I sitt stora arbete från 1937 behandlar han i ett kort kapitel skånelandskapets sockenstämmotradition, eller snarare bristen på en sådan tradition. Syftet att jämföra Skåne med Sverige är att förstärka den positiva syn som han har på de svenska sockenstämmorna, samt att i viss mån förklara skillnaderna. Johansson tar sin utgångspunkt i att Skåne var danskt till 1658. Han betonar därmed den danska bakgrunden som den viktigaste orsaken till att sockenstämman inte var fast förankrad i landskapet.

När de första sockenstämmoprotokollen dyker upp vid slutet av 1700-talet i Skåne ger de, enligt Johansson, en bild av en stämma utan egen handlingskraft. Stämmor hålls då mera på initiativ av överheten, t.ex. genom kungliga påbud om insamlingar till länshospitalsinrättningar mm:

Kyrkoherden föredrager behovet eller den inkomna skrivelsen och den församlade hopen fattar helt *allmänt* ett beslut... Hela sockenstämman verkar som en genom överhetens kallelse pliktskyldigast inkallad skara, som åhör framställningen, avger yttrande, eller beslutar ettsammanskott. *Gentemot överhetens propositioner svara ingalunda några — motioner — från stämmomenigheten...* Myndigheternas behov av att ha något lokalt organ för menigheten att samverka med för uppnående av vissa mål synes varit det som i Skånemest bidragit att hålla sockenstämman vid liv före 1817 års förordning om sockenstämmor mm.⁴ (min kurs.)

Den fråga jag ställer mig är hur väl detta stämmer in med förhållandena i Blekinge. Visserligen talar K H Johansson om Skåne, men det finns skäl att anta att han skulle kunna uttrycka samma åsikt om Blekinge, inte minst för att landskapen har samma historiska bakgrund. Läser man Johansson kan man lätt tillägna sig den bild han har av den skånska stämmomenigheten, som mer eller mindre viljelösa nickedockor, vilka bara ger sitt bifall till överhetens "propositioner". Några egna initiativ tar de inte.

Jag tror att man i viss mån kan ge Johansson rätt då han betonar landskapens danska bakgrund som en orsak till att sockenstämmotraditionen kommer igång så sent. Men hur stämmer Johanssons bild av stämman i Skåne överens med förhållandena i Blekinge? Den här uppsatsen har till uppgift att undersöka de två blekinge socknarna *Backaryd* och *Mörrum*, och deras *politiska kultur* under perioden 1770—1800.⁵ Hur fungerade det unga lokala självstyret i Blekinge?

Enligt sockenstämmoprotokollen fick stämman inte fast förankring i landskapet förrän i slutet av 1700-talet. Därmed kan man anta att det lokala beslutsfattandet i Blekinge kunde ta sig olika uttryck. Detta bekräftades direkt då jag valde de socknar som bäst kunde lämpa sig för undersökningen. Efter en genomgång av protokollen fann jag att självstyret i en del av socknarna dominerades av *kyrkoråd* på bekostnad av sockenstämman. Detta skulle betyda att bara en *liten del* av församlingens medlemmar fick delta i de lokalpolitiska besluten. Visserligen höll man sockenstämmor ibland, men den genomgående tendensen tycks vara att kyrkorådet dominerade.

Gemensamt för de socknar som hade kyrkoråd var att de låg i den södra delen av Blekinge, i *dalbygden*, i närheten av städerna Karlskrona och Karlshamn.⁶ I *skogsbygden* fanns det inga socknar som hade kyrkoråd. Skillnaden implicerar att det fanns ekonomiska och sociala olikheter mellan dalbygd och skogsbygd som kan ha varit orsaken till att lokalsjälvstyret hade utvecklats så olika.

Generellt sett tycks kyrkorådet ha varit ett betydelsefullt forum i vissa dalbygdsocknar, medan sockenstämman hade en underordnad roll. Å andra sidan hade sockenstämman en mer framskjuten plats i skogbygden. För att kunna ge en rättvis bild av den politiska kulturen i Blekinge är det nödvändigt att undersöka båda typerna av socknar. Valet föll då på *Mörrum* och *Backaryd* som låg i dalbygden respektive skogsbygden.

Ett ytterligare skäl till att välja dessa socknar är att de förde tillräckligt omfattande sockenstämmoprotokoll för att vara lämpade för en analys.⁷ De sträcker sig också över ungefär samma tidsperiod. Detta gör det möjligt att jämföra socknarna med varandra.

Den primära fråga som skall ställas är följande:

— Finns det skillnader i politisk kultur mellan de blekingska socknarna och de socknar som låg i ett gammalsvenskt område?

För att kunna besvara denna måste också följande besvaras, som alla har med socknarnas inre förhållande att göra:

- Vilka var de socioekonomiska förhållandena i de båda socknarna? Detta är viktigt att veta, då kännedom om de sociala och ekonomiska särdragen utgör en viktig grund för tolkningarna.
- Vilka frågor togs upp och hur fattades besluten?
- Vilka deltog i kyrkorådet?
- Vilka deltog i stämman?
- Fanns det konflikter mellan olika grupper i stämman? Fanns det konflikter mellan sockenstämman och kyrkorådet i Mörrum?

Mitt mål är blir på det viset också, att ge *en bild* av hur lokalsjälvstyret i Blekinge egentligen tedde sig och hur det fungerade i praktiken. Men för att beskrivningen inte bara ska stanna vid en bild utan också ge en djupare *förståelse* av den politiska kulturen i Blekinge måste det till en referens. Därför kommer jag att jämföra de ovannämnda socknarna med de resultat och slutsatser som *Peter Aronsson* och *K H Johansson* dragit från sina undersökningar.

Sockenstämman som politisk arena — forskningsläget

Jag kommer här redogöra för den övergripande tes som jag arbetar med. Med hjälp av den lägger jag ett speciellt perspektiv på sockensjälvstyrelsen, som ett politiskt organ på lokal nivå där olika former av interaktion mellan socknens medlemmar uppstår. Samspelet mellan de olika grupperna är i sin tur påverkade av de socioekonomiska förhållandena i socknen, den lokala praxisen och rikets lagar. Alla dessa faktorer tillsammans skapar den politiska kultur, eller kulturer, i de blekingska socknarna som jag ska undersöka.

I en artikel i historisk tidskrift 1987 undersöker *Eva Österberg* synen på det lokala självstyret kontra centralmakten som dominerat svensk forskning.⁸ Där finner hon två motsatta ståndpunkter. Den ena, representerade i *Ragnar Gullstrands* och *K H Johanssons* avhandlingar, framträder stämman som platsen där menigheten i sann demokratisk anda fattade alla beslut. Här fick alla socknens medlemmar, bönder, torpare, ståndspersoner, ja även drängar och pigor, delta. De drar dock något olika slutsatser i fråga om stämman som en arena för konfliktlösning. Gullstrand hävdar att konsensus rådde mellan kyrkoherden, som såg till socknens bästa, och bönderna. K H Johansson menar å sin sida att det kunde förekomma konflikter på stämman och att bönderna mycket väl kunde hävda sig mot den lokala eliten.⁹

Den andra ståndpunkten *Eva Österberg* finner är den som företräds i *Bengt Sandins* avhandling om folkskolans framväxt. Sandin hävdar här att sockenstämman behärskades av den lokala eliten och att självstyret i själva verket utgjorde "en pendang till den stärkta statsmakten". Det var med andra ord en ledardemokratisk institution. Kyrkan och staten skall, enligt Sandin, ha stärkt sin makt över lokalbefolkningen genom folkbokföringen. Med hjälp av denna skulle de kunna få kontroll över allmogens värderingar och liv. För att kunna göra detta, utan att möta motstånd från bönderna, var man tvungen att ge dem

ett visst medinflytande. Därmed skulle "ett lokalsjälvstyre under statsmaktens överinseende vara en lösning".¹⁰

Eva Österberg är kritisk mot de båda sidornas betonande av sockenstämman som aningen "oberoende av statsmakten" eller som "statsmaktens förlängda arm". Hon efterlyser ett nytt nyckelbegrepp, en hypotes, som bättre skulle kunna belysa förhållandet mellan centralmakten och lokalsamhället, *interaktion*:

Varken häradsstinget eller sockenstämmor fungerade fullständigt fristående från centralmakten. Å andra sidan var de inte heller enbart statsmaktens redskap. De måste tolkas som ett filter varigenom statsmaktens påbud, maktspråk och information nådde lokalsamfundet. Men de var samtidigt organ för att lösa lokala problem och dessutom politiska scener, där lokalsamhällets kollektiva protester mot överheten kunde formuleras...¹¹

Österbergs begrepp belyser att det är fråga om två parter som står i konflikt med varandra, samtidigt som det finns ett inbördes beroende. Den enes inflytande sker på den andres bekostnad: "Interaktionen måste även ses i termer av makt".¹² De olika sidornas inflytande kan dessutom ha varit olika stort vid skilda tidpunkter. Graden av inflytande kan styras av ett antal faktorer:

— *De uppgifter som av centralmakten pålades olika institutioner* via lagar, påbud och förordningar.

— *Den ekonomiska och sociala strukturen i socknarna*.¹³

— *Lokal praxis*. En faktor som betonas av Harald Gustafsson. Precis som lagar och påbud och socioekonomisk struktur styr utformningen av sockenstämman och dess uppgifter finns det skäl att anta att lokala traditioner har spelat samma roll.¹⁴

Till sist skulle jag till begreppet lägga den speciella form av protest som sker i det fördolda, nämligen "tystnadens, löjets, maskningens eller den vardagliga småbrottslighetens protest".¹⁵ Den här typen av protester kan vara svåra att upptäcka i sockenstämmoprotokollen, men är viktiga då de kan ge oss information om de konflikter som ryms inom lokalsamhällets ram.

En forskare som undersökt sockenstämmans verksamhet utifrån detta synsätt är *Peter Aronsson*. I sin C-uppsats studerar han två sydligt belägna socknar i Kalmar län, Bergunda och Öja. Socknarna är också objekt för den undersökning han redogör för i sitt avhandlingsarbete. Dessa skiljer sig åt genom att Bergunda domineras av fräsebönder som hör till godset Bergkvara. Socken är en patronell församling, vilket innebär att godsherren stod för kyrkans ekonomiska kostnad mot att han fick utse kyrkoherden. Öja befolkades av skattebönder. Å andra sidan har socknarna det gemensamt att Öja var en annexförsamling till Bergunda. Öja stod alltså till viss del under godsherrens inflytande.¹⁶

Aronssons metod är komparativ. Genom att jämföra de båda socknarna finner han att bönderna i Bergunda förhåller sig ganska passiva till bergkvaraherren i sockenstämman. Men det finns undantag, då bönderna i de byar som är

lagda på skattejord vågar opponera sig mot olika förslag och beslut. I Öja är bönderna mer självrådiga och vågar sätta sig upp mot bergkvaragodsets dominsans.¹⁷ Förutom de ovan nämnda socknarna studeras i avhandlingen också Älmeboda socken. Den har med sin storlek och avsaknad av adelsinslag helt andra förutsättningar att utforma sitt självstyre.¹⁸

Aronssons perspektiv på sockenstämman och hans komparativa metod tycks vara ett fruktbart sätt att få ut kvalitativ kunskap ur sockenstämmomaterialet. Hans resultat stämmer också väl överens med Eva Österbergs hypotes. Sockenarnas läge i sydöstra Småland gör dem också väl lämpade att använda som en referens i min egen undersökning. Mina slutsatser kommer i det följande att jämföras med Johanssons och Aronssons resultat.

Sockenstämmoprotokollen

Den bästa bilden av lokalsjälvstyret och dess verksamhet får man genom att söka sig till de handlingar som de lämnat efter sig. Här rör det sig först och främst om sockenstämmoprotokollen, i Mörrum ingår dessutom kyrkorådets protokoll.

Enligt en kunglig förordning, som utfärdades 1732, skulle protokollen gälla som ett kontrakt, "vitsord", inför domstol om protokollen var ordentligt hållna, samt upplästa och justerade inför stämman.¹⁹ Detta gäller också för protokollen från Backaryd. Men i Mörrum är det ytterst sällan som de är justerade. Å andra sidan så verkar man ha justerat protokollen vid de tillfällen som stämman behandlade kontroversiella frågor.²⁰ Detta visar att kyrkoherden inte kunde dölja alla de konflikter som kunde finnas på sockenstämman. Jag skall återkomma till detta källkritiska problem längre ned.

Den information man kan få ut av sockenstämmoprotokollen är både av ett *kvantitativt* och *kvalitativt* slag. Man får t.ex. upplysning om stämmofrekvensen genom åren och hur många gånger som en speciell fråga, t.ex. fattigvården, togs upp under en viss period. Protokollen är ofta förda på ett visst sätt, dels med ingresser som talar om var och när stämman hölls, dels paragrafer som delar in varje ärende, vilket gör det lätt att få uppgifter av det här slaget. Många gånger redogör protokollen bara för själva frågan och vilket beslut man fattade, men ibland även för de åsikter som kom fram på stämman.

Att få fram kvalitativa uppgifter, d.v.s. det som kan ge en fördjupad förståelse av lokalsamhällets politiska kultur, är svårare. Protokollen berättar ibland om gräl på sockenstämman. För att kunna tolka konflikten måste man vara noggrann och väga in olika faktorer t.ex. den socioekonomiska strukturen, konflikten innehåll mm. Det är inte alltid som oenigheter kommer till öppet uttryck i sockenstämmoprotokollen. Här gäller det att vara uppmärksam på sådant som kan uppfattas som allmogens tysta protest mot den lokala överheten. Det kan bl.a. yttra sig så, att bönderna inte följer ett beslut som de själva har tagit. Åter igen handlar det om att ta hänsyn till vem som initierade frågan på stämman

och som hade intresse av att den skulle verkställas. Det är också viktigt att veta hur beslutet togs och sedan följdes upp.

Eftersom protokollen inte explicit redogör för det som sker på sockenstämman och i kyrkorådet blir en tolkning av protokollet nödvändig. Min metod är alltså *hermeneutisk* och min uppgift är att lyfta fram och göra den lokalpolitiska verksamheten förståelig för oss. Protokollet kan liknas vid ett pussel där de olika delarna skall fogas ihop till en helhet. Både helheten och delarna, som utgör grunden för tolkningen, bekräftar sedan varandra i en ständigt interaktiv process, som utmynnar i det vi kallar förståelse. Då tolkningen hela tiden har ett subjektivt element inbyggt, kan det finnas en fara för att övertolka källmaterialet. För att undkomma detta måste man hela tiden pröva sin tolkning genom att återgå till källmaterialet. Man får alltså hela tiden vara beredd på att förkasta en tolkning för en annan, som är mera trolig. Dessutom måste de dragna slutsatserna stämmas av mot tidigare forskningsresultat. På det sättet kan tolkningens giltighet kontrolleras.²¹

Sockenstämmoprotokollen är, enligt min mening, ett bra material att använda vid en undersökning av den politiska kulturen på lokal nivå. Här kan man få "objektiva" data om hur ofta stämmorna hölls, vilka beslut man fattade mm. Samtidigt får man kvalitativ information som är viktig för vår förståelse av vad som sker, och varför, på sockenstämman. Konflikter är en sådan aspekt. Här får man räkna med att protokollen kan vara starkt tendensiösa. Detta utgör i sig inget problem, tvärtom, eftersom det är en del av den politiska kultur som vi skall undersöka. Svårigheten är snarare att upptäcka de konflikter som inte blir synliggjorda i protokollen och lyfta fram dem.

Socioekonomin i Backaryd och Mörrum socknar²²

Enligt tidigare forskning, utförd av *Sven Björnsson*, genomgick blekingelandskapet en omfattande bebyggelseexpansion, åren 1685–1801, i form av hemmansklyvningar. Samtidigt var skillnaderna stora mellan skogsbygden och dalbygden. I östra skogsbygden²³ ökade antalet hemmansdelar med ca 57%, medan ökningen i västra dalbygden var 14%.²⁴ Enligt Björnsson berodde skillnaderna på naturgeografiska olikheter mellan de båda landskapsdelarna. I dalbygden låg gårdarna i stora eller medelstora byar, där åker- och ängsarealerna var liten till sin omfattning. Dess inägor var dessutom uppdelade i så många tegar att någon ytterligare hemmansklyvning var svår att genomföra. Utmarken var också begränsad, vilket gjorde det svårt för bönderna att skaffa sig nya inägor genom lyckodling.

I skogsbygden rådde ett motsatt förhållande. Här var byarna små och antalet ensamgårdar stort. Därför var tegskiftet inte så konsekvent genomfört och bland ensamgårdarna saknades skiftena nästan helt. Samtidigt fanns det gott om utmarker som kunde utnyttjas till svedjebrukning.²⁵

Mina egna undersökningar av de båda socknarna pekar dock på att Björns-

sons resultat kan vara grovt felaktiga. Hemmansklyvningarna i Mörrum socken, mellan 1685—1795, ökade med 68%, vilket visade sig vara långt större än gårdsklyvningarna i Backaryd, som ökade med 56%. Slutsatsen blir då, att en dalbygdssocken som Mörrum mycket väl hade samma potential till bebyggelse-expansion som skogsbygdens socknar.²⁶

Ett annat intressant resultat av min undersökning var att hemmansklyvningarnas ökningstakt i de båda socknarna var som starkast mellan 1685—1777.²⁷ Under resterande delen av perioden sjönk klyvningstakten betydligt och låg på en nivå av 7%. Samtidigt var befolkningsökningen fortsatt kraftig med 19% i Mörrum respektive 17% i Backaryd. Slutsatsen blir att hemmansklyvningen, fram t.o.m. 1770-talet, i stort sett bör ha motsvarat de behov som en kraftig befolkningsökning krävde. Men från och med slutet av perioden minskade gårdsklyvningarna kraftigt. Detta ledde till att antalet obesuttna bör ha ökat kraftigt. En slutsats som bekräftas av att antalet torp ökade markant från 1760-talet i båda socknarna.²⁸

Den bebyggelsemässiga utvecklingen i de båda socknarna visade sig alltså ha stora likheter. Detta räcker dock inte för att kartlägga de socioekonomiska drag som *verkligen* skilde de båda socknarna åt. För att få större klarhet måste man undersöka de sociala och ekonomiska förhållandena på ett *individrelaterat* plan i lokalsamhället.

Då ställer sig i huvudsak två frågor som bör få ett svar:

— Vilka sociala kategorier fanns representerade i Mörrum och Backaryd, åren 1777—1795?

— På vilket sätt skiljde sig de ägomässiga förhållandena åt i de båda socknarna och hur förändrades dessa över perioden? Vilka slutsatser kan man dra härav om den ekonomiska situationen för bönderna i och mellan de båda socknarna?

Tidigare forskning har pekat på att böndernas juridiska och ekonomiska ställning förbättrades under hela 1700-talet. Detta visade sig bl.a. genom att de kraftiga restriktioner som omgärdade böndernas rätt att avyttra gården, via hemmansklyvning och försäljning, kontinuerligt minskade under perioden. Kulmen nåddes med *förenings- och säkerhetsakten* 1789. Då erkändes bondens fulla ägande- och dispositionsrätt till skog och mark. Kronans förköpsrätt togs bort och bonden fick nu jaga på sina ägor.²⁹

Förenings- och säkerhetsakten innebar också att *kronobönderna* fick ärftlig besittningsrätt. Men redan tidigare hade deras rättsliga status i praktiken förbättrats då centralmakten, år 1701, gav dem rätt att skatteköpa sina hemman. Från början var det främst ståndspersonerna som tog livlig del i handeln. Men under årens lopp kom bönderna att bli den allt mer dominerande gruppen.³⁰ Det ökade deltagandet på fastighetsmarknaden tyder på att bondeståndets ekonomiska situation stadigt hade förbättrats.³¹ Handeln med gårdar och skatteköpsverksamheten borde därmed vara goda parametrar på de ekonomiska förhållandena i Mörrum och Backaryd.

Jordeböckerna från Blekinge erbjuder här ett gott källmaterial, då de uppvisar en förvånande enhetlighet över tiden. Dessutom är de uppställda på ett sätt som gör dem mycket användbara för en sådan här undersökning.³² I jordeböckerna motsvarades den skattelagda gården av en *jordeboksgård*, som i sin tur kunde vara uppdelade på en eller flera gårdar, s.k. hemmansdelar. Begreppet *hemmansdel* skall här endast uppfattas som ett fiktivt kameralt begrepp och inte som en beteckning på en reell *brukningsgård*. Detta innebär bl.a. att antalet hemmansdelar alltid ökade när jordeboksgården klövs, däremot är det inte säkert att antalet reella brukningsgårdar ökade. Detta beror på i vilket sammanhang gården klövs: *arvsskifte* eller *köp*. Exempelvis ökade både antalet hemmansdelar och brukningsgårdar vid arvsskifte, eftersom gården splittrades när barnen delade på boet. Men om en bonde från socknen köpte en andel av en jordeboksgård ökade visserligen antalet hemmansdelar medan antalet brukningsgårdar behölls intakta.³³

I *Mörtrum* fann jag att antalet hemmansdelar åren 1777—1795 ökade med 11 st, medan antalet brukningsgårdar låg på oförändrad nivå — förhållandet år 1795 var 178/164 st. Undersökningen visade också att mängden hemmansdelar år 1777 inte överensstämde med antalet brukningsgårdar, då förhållandet var 167/164 st. Detta tyder på att det redan 1777 fanns en tendens till jordkoncentration, i vissa bönders händer, som förstärktes under periodens lopp. Orsaken till varför antalet hemmansdelar inte stämde överens med antalet brukningsgårdar var, som nämnts, att hemmansklyvningen skedde genom köp av bönder i socknen. Därför ökade visserligen antalet hemmansdelar, men inte mängden brukningsgårdar.

Försäljningen av gårdar innebar troligtvis också att en del av bönderna fick uppleva en socialt nedåtgående mobilitet. Å andra sidan står det klart att de bönder som lyckades hålla sig kvar bör ha konsoliderat sig ekonomiskt. Detta framgår av att *Mörtrum* socken upplevde en drastisk ökning av antalet skatteköp åren 1777—1795. Antalet kronogårdar sjönk i samma omfattning. Från att ha varit 71 st år 1777, fanns där bara 12 st år 1795. Andelen frälsegårdar var oförändrat 4 st under hela perioden.

I *Backaryd* är bilden den motsatta. Här var frånvaron av ägokoncentration total. Detta visas av att hemmansklyvningen åtföljdes av ett lika stort antal brukningsgårdar under hela perioden. De ekonomiska skillnaderna mellan bönderna bör alltså inte ha varit så stora. Några frälsegårdar fanns inte i socknen.

Samtidigt verkar den ekonomiska situationen inte ha förbättrats nämnvärt under perioden för det stora antalet bönder i socknen. Undersökningen visade en total frånvaro av antalet skatteköp under perioden. Antalet skattegårdar var 74 st år 1777 och 81 st år 1795. Antalet krongårdar var bara 40 st år 1777 medan antalet uppgick till 42 st 1795.³⁴

Ståndspersoner och borgerskap En annan intressant skillnad mellan *Mörtrum* och *Backaryd* är den andel av ofrälse ståndspersoner, frälsepersoner och

borgerskap som fanns i den förstnämnda socknen. De var alla innehavare av brukningsgårdar av olika jordnatur. Hit hörde bl.a. *tjänstemän* som kronolänsman Smitt och fiskekommissarie Ljungquist. *Frälseståndet* representerades av greve Sparre. Även invånare från Karlshamn, som tillhörde *borgarståndet*, hade förvärvat jord i Mörrum.

Handeln med dessa hemman säger något om den dynamik som fanns i Mörrum under perioden. Även om antalet människor, som har en annan ståndstillhörighet än bondens, är i det närmaste oförändrat, har person galleriet bytts ut något genom köp.³⁵

Det är troligt att närheten till Karlshamn och böndernas kontakt med de andra stånden gav socknen dynamiska impulser, t.ex. den ökade handeln med jordbruksfastigheter.³⁶ Det är också sannolikt att närheten till staden i hög grad påverkade formen för det självstyre som växt fram i Mörrum, bl.a. närvaron av ett starkt kyrkoråd.³⁷

I *Backaryd* var frånvaron av dessa grupper total, bortsett från kyrkoherden och komministern som båda hörde till *prästeståndet*.

Torparna Jag har redan nämnt att antalet torp växte kraftigt i båda socknarna från och med 1760-talet. Detta sattes i samband med dels den ökade befolkningen, dels en minskad frekvens av klyvning av gårdar från ca 1770-talet. Av den anledningen var det nödvändigt att möta en del av befolkningsökningen genom att anlägga torp på bondens ägor. Här kan man följaktligen finna en rad sociala och ekonomiska relationer som är viktiga att känna till vid en tolkning av protokollen.³⁸

Förhållandet mellan bonden och torparen kan beskrivas dels i *sociala*, dels i *ekonomiska termer*. Bondetorpen anlades i regel på utmarken, vilket skedde formellt genom att ett kontrakt upprättades mellan hemmansägaren och torparen. Det var genom detta kontrakt som de ekonomiska relationerna mellan dem reglerades.³⁹ Här stadgades bl.a. om torparen hade rätt att låta sina husdjur gå på sommarbete på modergårdens skogsmark. Andra överens kommelser kunde vara att bonden skulle bygga torparhuset eller ladugården, ansvara för murverk mm.⁴⁰ Den viktigaste skyldigheten som torpare hade gentemot bonden var att betala *torpskatt*. Vanligt var också en kombination av torpskatt och *dagsverkesskyldighet*. Ofta var dagsverken inte så betungande som man skulle kunna tro, då antalet arbetsdagar i de allra flesta fall var väldigt få.⁴¹ Socialt stod de ofta mycket nära varandra, genom olika släktskapsband. Det var t.ex. vanligt att de torp som upplåtits på "evärdelig tid" antingen var *undantagstorp* eller *bördetorp*. Det förstnämnda innebar att torpet intecknats åt bonden vid det tillfälle då han sålde sin gård. Orsaken kunde vara att han nått en hög ålder eller att han hade ekonomiska svårigheter. Bördetorpen innehades ofta av bondesöner som fått det i arv när en klyvning av gården inte varit möjlig.⁴²

Sammantaget verkar bondetorparen ha stått på ganska jämställd fot med bonden. Detta blir särskilt tydligt när man jämför de skyldigheter som *dagsverkstorp* på frälsejord hade. De uppgifter som ålades dem kunde bl.a. vara att plocka bär och springa bud åt godsägaren. Kontrakten kunde också inne-

hålla bestämmelser om att torparen måste uppträda nyktert och visa upp ett anständigt uppförande.⁴³

Orsaken till bondetorprens särställning berodde förmodligen på att de ofta var bönder och bondsöner. De sociala skillnaderna mellan hemmansägaren och hans torpare var med andra ord inte stora. Med all sannolikhet bör de åsikter och värderingar som bonden hade också ha omfattat torparen.⁴⁴ Men som vi skall se längre fram finns det skäl att anta att bondens attityder gentemot torpare och andra obesuttna förändrades mot slutet av 1700-talet.

Lokalsjälvstyrets omfattning

Vi skall här inte gå närmare in på den ganska krångliga tillblivelseprocess som föregick den första egentliga lagstiftningen om sockenstämman 1817. Istället kan man konstatera att de förordningar som upprättades i 1723-års prästprivilegier ytterligare lade fast formerna för en verksamhet som pågått sedan medeltiden. Sockenstämman fick fortsatt kompetens att förvalta församlingens gemensamma byggnader (t.e.x. kyrkan och dess inventarier), *socknens ekonomi* (prästens lön och kyrkans räkenskaper), val av socknens *funktionärer* och att svara för *ordning* och *tukt*.⁴⁵ *Fattigvård* hörde också till de uppgifter som stämman hade att ombesörja, då en kunglig förordning, år 1763, bestämde att socknarna inte längre fick skicka fattiga och orkeslösa människor till de statliga hospitalen. Detta kom ytterligare att öka församlingarnas fattigvårdsbörda och fick stora konsekvenser för socknens fattiga. En rigorös kontroll av de fattiga och deras ursprungsort kom därmed att påbörjas.⁴⁶ Under 1700-talets lopp stiftades dessutom en rad kungliga resolutioner som kom att falla under sockenstämmans kompetens. Dit hörde bl.a. ett förslag om undervisning för barn och förslag om att anskaffa spannmålmagasin.⁴⁷

— För att besvara frågan om sockenstämman i Blekinge fungerade annorlunda än i de gammalsvenska landskapen skall stämmorna i Mörrum och Backaryd undersökas. Först och främst skall vi fästa blicken på de kompetensområden som nämnts ovan och jämföra dem med tidigare forskningsrön. Ett annat mål är att titta på verksamheten utifrån dess egna förutsättningar. Följande frågor skall då besvaras:

- Hur stor del av lokalsjälvstyrets tid tog de olika ärendena i anspråk?
- Kan man utifrån protokollen se på vilket sätt man verkställde olika beslut? Fanns det härvidlag några märkbara skillnader mellan de olika socknarna?

Sockenstämmans uppgifter i Mörrum och Backaryd

Socknens byggnader och underhållet av dessa hörde till de uppgifter som sockenstämman ansvarat för sedan medeltiden. Prästgården och kyrkan var de

byggnader som behövde mest skötsel, men även vården av fattigstugan, klockstapeln, kyrkogården och dess mur var viktiga inslag i stämmans göromål.⁴⁸ I bilaga 1 framgår att detta var en betydande uppgift för församlingarnas invånare under perioden, i Mörrum sammanlagt 31% respektive 44% i Backaryd.

Båda församlingarna byggde nya kyrkor vilket upptog mycket av deras tid. Behovet av en ny kyrka är förstäeligt med tanke på befolkningsökningen.⁴⁹ Detta var projekt som krävde mycket organisation, t.ex. hur mycket timmer varje matlag skulle bidra med och dess fördelningen av arbetsturer och dagsverken o.s.v.

En slående skillnad mellan de båda socknarna är på vilket sätt man lät verkställa reparationer och nybyggnader. I *Backaryd* var det bönderna själva som utförde det mesta av arbetet. När prästgården hade angripits av vinterröta åtog sig alla, som var närvarande på stämman, att reparera skadorna. Kyrkogårdsmuren underhölls genom att varje hemman hade sin del att sköta och då man skulle snygga upp den s.k. fattigkyrkogården lades arbetet ut på dagsverken.⁵⁰ Endast vid ett par tillfällen delegerades arbetet till timmermästare. Det var dels när man skulle byta ut delar till klockstapeln, bl.a. fotråd, dels när den nya kyrkan skulle byggas. Orsaken till att man "ackorderade ut" de här uppgifterna kan ha varit att vissa arbetsmoment var så svåra att man behövde expertis till att utföra dem. Vid kyrkoarbetet är det dessutom troligt att timmermannen ledde arbetet. Men i övrigt så bistod bönderna honom genom dagsverken.⁵¹

I *Mörrum* lät man istället påfallande ofta olika entreprenörer verkställa de olika uppgifterna mot betalning, även om dagsverkesarbeten förekom. Hantverkare, timmermästare, murarmästare eller en bonde ackorderades för att utföra olika slags ärenden.⁵² Att detta inte var ett undantagsfall framgår på flera ställen i sockenstämmoprotokollen. Förutom att mycket av kyrkobyggnadsarbetet utackorderades⁵³ lät man timmermän reparera klockstapeln.⁵⁴

Ackordering av arbetet verkar också ha kunnat fungera som en protestform, när bönderna inte ville utföra något som enligt deras mening var oskäligt. Under en tioårsperiod vägrade de att reparera prästgården. Orsaken var att kyrkoherden hade överlåtitt husesynen till landshövdingens män, för att få större tyngd bakom sina krav. När kyrkoherden klagade, tio år senare, valde bönderna hellre att låta arbetet gå på ackord än att själva lägga sin hand vid det.⁵⁵

Socknens ekonomi Även om de ekonomiska frågorna kvantitativt inte upptog större delen av ärendena så måste ändå ekonomin ha ansetts som en av de viktigaste och tyngsta posterna av alla lokalsamfundets uppifter (se bilaga 1). Orsaken till detta var att den ekonomiska frågan indirekt berörde alla de andra göromål som sockenstämman hade att handlägga, såsom fattigvården och skötseln av socknens byggnader.

Kyrkolagen från 1686 gav inga förhållningsregler om hur sockeninivånarna skulle skaffa medel till kyrkan och dess verksamhet. Däremot behandlade lagen desto mer ingående kontrollen av pengarna och på vilket sätt dessa skulle förvaltas. Revisionen av kyrkans kassa skulle verkställas av kyrklig personal an-

tingen vid det tillfälle en ny kyrkoherde installerades eller när biskopen kom på visitation. Sockenstämman hade alltså ingen egen kompetens i denna fråga.⁵⁶

Men lokal praxis skilde sig också på denna punkt från de lagstadgade reglerna. Enligt Johansson var den s.k. *sockenkontrollen* ett viktigt komplement till de revisioner som kyrkans ekonomi underställdes vid biskopsvisitationerna. Det gick till på det viset att specialräkenskaperna offentligen upplästes på sockenstämman. Så småningom, efter ca 1750, blev bruket att ha särskilda revisorer allt vanligare. Men fortfarande hade stämman det övergripande ansvaret för penningkontrollen, även om granskningen av räkenskaperna inte skedde omedelbart på offentlig sockenstämma.⁵⁷

I *Skåne* skulle kyrkobokföringen skickas till generalguvernementet för granskning, medan kyrkans övriga egendomar skulle förvaltas av s.k. kyrkoinpektorer.⁵⁸ Eftersom landskapets kyrkor, enligt Johansson, hade en god ekonomi var dessa inte lika beroende av böndernas bistånd. Följdaktligen hade inte praxis att bönderna själva skulle kontrollera räkenskaperna utvecklats.⁵⁹ Här skilde sig Mörrum och Backaryd till viss del både från de socknar som låg i de gammalsvenska landskapen och Skåne. Av protokollen framgår det att det var bönderna, i likhet med övriga Sverige, som bidrog med kyrkans medel i form av kollekt, sammanskott och gåvor. Ändå var stämmans kontroll av revisionen i det närmaste obefintlig i Mörrum medan någon sådan inte alls förekom i Backaryd. Istället finns det tecken som tyder på att kyrkans räkenskaper sågs över av *landshövdingen* och hans tjänstemän, vilket var deras uppgift i Skåne. Landshövdingen besökte i Mörrum socken 1770 och på ett annat ställe i protokollen omtalas *kyrkoinspektorn* i samband med en rättegång som rörde kyrkan och dess ekonomi.⁶¹

I *Mörrum* revideras socknens medel endast ett par gånger under hela trettioårsperioden. Detta sker under ett och samma år. Vid första tillfället är det osäkert om hela församlingen ens var närvaran de, då det inte framgår av protokollen om det var fråga om en sockenstämma eller kyrkoråd.⁶¹ Andra gången deltog hela stämman när man gick igenom specialräkenskaperna, på initiativ av kyrkoherden. Han framför själv skälen till detta:

... då kyrkoherden sedan nu mera snickarearbetet var fullkomnat i kyrkan, begärde att få i hela församlingens särdeles hemmansägares närvaro göra reda för alla de penningar som han till kyrkans byggnad uppburit och utgifvit till den ändan, att han för dödlighets skull ville i tid säga huru det til stodo med kyrkans räkenskaper, samt hwad byggningen redan har kostat, *såuül som ock till förekommande af alla misstankar för förvaltningen af medlen nu eller framledes.*⁶² (Förf. kurs.)

Förmodligen fanns det särskilda skäl till revisionen. Av kyrkoherdens formuleringar kan man anta att bönderna varit missnöjda med hans sätt att sköta kyrkans ekonomi. Redovisningen syftade till att återfå församlingens förtroende. Den avslutande meningen i citatet kan tolkas som att kyrkoherden ensam, eller tillsammans med kyrkorådet, ville sköta kyrkobokföringen. Eftersom det aldrig

varit praxis att stämman granskat kassan protesterade heller ingen utan allt förblev vid det vanliga.

Det faktum att revisionerna skedde samma år, i ett tidigt skede av undersökningsperioden, och att detta sedan aldrig återupprepades, visar att Mörrums sockenstämma inte skötte kontrollen av kyrkomedlen. Det samma gäller för stämman i Backaryd, där en sådan kontroll över huvud taget inte fanns.

Å andra sidan är det viktigt att poängtera att *förvaltningen* av socknens medel och hur dessa *begagnades* i stort sett var församlingsbornas ensak. Detta framgår av de många beslut av ekonomisk art som kyrkorådet i Mörrum tog i början av perioden. Men från mitten av 1780-talet började sockenstämman ta egna initiativ och fatta beslut i sådana frågor, även om det var kyrkorådet som verkställde dem. I Backaryd beslutade bönderna att låna 500 riksdaler, dock med villkoret att kyrkan betalade låneräntan. Även detta tyder på att backarydsbönderna förvaltade kyrkans medel och kunde ta egna beslut i sådana frågor.⁶³

Det är slående att sådana punkter som *socknens ekonomi* och *sammanskottsärenden* i reella tal får ett större utrymme i Mörrum än i Backaryd. Vad gäller det förstnämnda ärendet måste man bl.a. se detta i samband med att Mörrums kyrka var dyrare att bekosta än Backaryds, eftersom den skulle förses med både stengavlar och stentak.⁶⁴ Backaryds kyrka byggdes av ädellövträ, som man, tillsynes utan kostnad, med kungliga befallningshavandes tillåtelse fick hämta i utmarkerna.⁶⁵ Båda socknarna finansierade också sina kyrkobyggen med lån.⁶⁶

En annan orsak till de stora omkostnaderna i Mörrum går att finna i det faktum, som redan nämnts, att bönderna lade ut stora delar av verkställandet på entreprenad. Denna viktiga skillnad bekräftar i viss mån de slutsatser som drogs redan i kapitlet om socioekonomin, att böndernas ekonomiska situation var bättre i Mörrum än i Backaryd. Förutom den omfattande skatteköpsverksamheten tyder de många ackorderingarna på att man också hade ett mera kommersiellt förfaringssätt i Mörrum. Orsaken bör man närmast kunna finna i socknens läge i förhållande till Karlshamn och ståndspersonernas närvaro. Detta bidrog till att bönderna blev mer medvetna om "ekonomiska lösningar".

I det här sammanhanget är det intressant att notera hur bönderna i *Mörrum* funnit ut ett otal olika strategier att få in de penningmedel som behövdes för att finansiera verksamheten. Naturligtvis så hade man ett flertal samman-skottsärenden.⁶⁷ Av protokollen framgår också att *kollekten* användes för olika ändamål, såsom kyrkans underhåll och stöd till prästänkor.⁶⁸

Ett annat tecken på att Mörrum socken hade ett mer utvecklat kommersiellt tänkande var den höga graden av *utlåningsverksamhet* av kyrkans kapital både till socknar och privatpersoner. Av protokollen framgår bl.a. att Mörrums kyrka hade en panträttighet i det förbytta godset Wambåsa⁶⁹ och att Sylviksborgs socken hade en skuld på 100 daler silvermynt att betala Mörrum.⁷⁰

En annan inkomstkälla var de gåvor som både in- och utsocknes personer bidrog med. Dessa verkar ha haft stor betydelse för socknens ekonomi. Det

framgår bl.a. av att man anförde penninggåvorna som skäl att bifalla vissa ståndspersoners begäran att få speciella platser i den nya kyrkan.⁷¹ Köpen av bänkplatser var ingen engångsföreteelse. Senare ansökte ännu en ståndsperson om att få en framträdande plats på en kyrkobänk. Kyrkorådet biföll genast förfrågan med motiveringen att denne "hedrat sig med en skänk till kyrkan".⁷²

Men det var inte bara utgåvor som bibringade välbehövligen inkomster till kyrkokassan. Även andra typer av tjänster som *försäljning av gravplatser* hade samma betydelse. Detta blir tydligt när assessor Schröder på Elleholm vill betala för en gravplats åt sin son under kyrkogolvet. Trots att att en kunglig förordning förbjöd all handel med gravplatser beviljades assessorns ansökan.⁷³

Även i *Backaryd* lånade kyrkan ut pengar. Men att socknen skulle haft samma omfattning av ekonomiska transaktioner som Mörrum framgår inte av protokollen. Istället verkar låntagarna bara ha varit begränsad till församlingens egna bönder.⁷⁴ Annars finansierades verksamheten med sammanskott.⁷⁵

Val av socknens ledamöter *Kyrkovärdarna* innehade en av de äldsta förtroendeuppdragen i lokalsjälvstyret. Ämbetet nämndes redan 1280 i yngre västgötalagen. Johansson trycker på att deras primära uppgift var att förvalta kyrkans egendomar och ekonomi.⁷⁶ Aronsson å sin sida menar att de också hade andra uppgifter som att verkställa olika beslut, vara ordningsmän och fungera som representanter både inom socknen och utåt mot centralmakten och andra socknar.⁷⁷

Detta kan sägas ha gällt för kyrkovärdarna i Backaryd där de har en framskjuten plats i sockenstämmoprotokollen vad gällde verkställande. Det rörde sig oftast om väl preciserade uppgifter som att köpa tjära, furubräder och spik mm.⁷⁸ Att de också fungerade som socknens representanter utåt framgår när kyrkovärden och gästgivaren Tofve Månsson meddelar stämman, att han fått ett beslut från landshövdingen som tillåter socknen att fälla sex st. ekar. Vid samma tillfälle lät han också framföra en begäran från landshövdingen till backarydsbönderna och av protokollet att döma hade kyrkovärden personligen varit på kungliga befallningshavandens kansli.⁷⁹

Förutom allt detta syntes de också tillsammans med kyrkoherden, då det hölls en entrepenadauktion på timmermansarbetet som skulle göras vid det nya kyrkobygget.⁸⁰

I *Mörrum* verkar kyrkovärdarna ha fått en lite mera undanskymd roll. Deras uppgift verkar mera ha varit av traditionell art, dvs förvaltningen av kyrkans medel och dess egendomar. När reparationen av fattighustaket ackorderades ut till en av socknens bönder skulle kyrkovärden hålla arbetet under uppsyn. Ett annat tillfälle skulle han utmäta innestående tionden hos dem som försummat ett kyrkorådsmöte.⁸¹ Men verkställande av beslut kunde lika gärna delegeras till medlemmar i kyrkorådet eller en ståndsperson.⁸²

Istället för kyrkovärdarna verkar det ha varit *kyrkoherden* som fick verkställa många av socknens uppdrag, förutom att han fungerade som socknens representant utåt. Han fick bl.a. förtroendet att sälja överbliven mursten, köpa

virke till kyrkans lösbänkar och att införskaffa en ny mässkjorta mm.⁸³ När man planerar att bygga kyrkan skall han bl.a. resa till Karlskrona för att få kungliga befallningshavares beslut i frågan.⁸⁴

Av tabellen framgår det att man valde kyrkovärd i Mörrum tre gånger under perioden, medan sådana val lyser med sin frånvaro i Backaryds sockenstämmo-protokoll. Det är svårt att dra någon generell slutsats om orsaken till detta.

Däremot väljs inte *sexmän* i någon av socknarna medan sådana val var vanligare i de församlingar som Aronsson har undersökt.⁸⁵ Att det fanns sådana verksamma i socknen framgår av bl.a. av mantalslängderna eftersom de var tvungna att närvara som bisittare vid mantalsskrivningen.⁸⁶ De omnämns också i Mörrums sockenstämmo-protokoll där det framgår att de hade en rättsvärdande och polisiär funktion. En uppgift som, om man får tro protokollet, inte sköttes särskilt väl.⁸⁷ Att uppdraget som sexman inte var speciellt populärt torde också framgå av mantalslängder för Backaryd, 1785—1789, som visar att inte en enda av bönderna innehade ämbetet mer än ett år.⁸⁸

År 1792 valdes flera *åldermän* i Backaryd. Dessa funktionärer skall ha varit speciellt vanliga i sydöstra Småland.⁸⁹ Men de fanns tydligen också i blekingelandskapet då åldermän nämns i både Mörrum och Backaryd.⁹⁰ Deras uppgift i lokalsamhället verkar dock något oklar, enligt Johansson skall de haft en funktion som kassörer eller uppbördsmän. Aronsson å sin sida framför tanken på att de hade en viktig funktion inom bysamfundet.⁹¹ Backaryds sockenstämmo-protokoll ger härvidlag intressanta upplysningar om när åldermän tillträder sitt ämbete och om varför de måste gå:

Församlingen föredrogs huru såsom en del af de sochnens äldste, som för flera år sedan blefwo tillsatta, äro afgången, nämligen Karl Månsson i Bråtabroen genom döden, Swen Pärsson i Pinkaremåla och Ola Pärsson i Västra Kroken genom sina hemmans afträdande åt sina barn, samt Måns Tofwesson i Calmar genom gästgiveriets antagande efter sin afledne far, hwarföre nödigt äro at andra, som äro kände för beskedlige, förståndige och pålitlige män, warda i deras ställe antagna...⁹²

Av citatet framgår bl.a. att åldermännen innehåft sitt uppdrag länge. En av dem hade förtroendeskapet ända till sin död. Hur pass vanligt detta var kan man inte med säkerhet säga utifrån protokollet. Däremot är det intressant att notera att ämbetet bara kunde upprätthållas av hemmansägare. Om de överlät eller av andra orsaker avträdde sitt hemman fick de lämna sitt förtroendeskap. Förklaringen till detta, som kommer att framgå i kapitlet om deltagande, måste ha varit att de lämnat de besuttnas skara: att höra dit var en förutsättning för att åtnjuta en självklar plats på sockenstämman.

Orsaken till att gästgivaren Måns Tofwesson avgick framgår inte med säkerhet. Två orsaker synes mig troliga, nämligen att han fick avgå eftersom han fått en ny uppgift inom lokalsamfundets ram. Men det kan också ha berott på att han själv avsåg sig sitt uppdrag då han kan ha känt att två förtroendeskap var för betungande.

Men vad innebar deras förtroendeskap, vad var deras huvuduppgift? Protokollen ger en del av svaret, då här står att de med:

... kyrkoherden, eller den hans ställe företräda, rådgöra, öfwerlägga och föranstalta om sådane ärender, wilka röra sochnens och kyrkans angelägenheter, samt prestegårdens byggnad, så och skick och ordning i församlingen och skola wara förbunden at på prästens kallelse i alla sådane fall sammanträda.⁹³

Man får intrycket av att de fungerade tillsammans med prästen som ett slags *informellt kyrkoråd*. De var betrodda personer som kyrkoherden kunde samtala och rådgöra med i olika frågor. Deras möten var informella i den meningen att man inte protokollförde dem. Ordet "föranstalta" tyder på att de också hade att förbereda olika slags ärenden, som de sedan skulle lägga fram på stämman för beslut. De hade alltså en slags förberedande makt, men märk väl ingen beslutande sådan. Äldermännen valdes av och var en del av sockenstämman, och det var stämman som tog och verkställde alla beslut.

Tuktärendena Enligt K H Johansson kan man urskilja tre kategorier av tukt: *kyrkotukt*, *äldstetukt* och *sockentukt*. De skiljer sig på väsentliga punkter från varandra:

— I den förstnämnda formen var det bara kyrkoherden som utövade tukt mot församlingen, då som representant för den kyrkliga myndigheten.

— Äldstetukten utövades av pastorn jämte ett antal personer som var valda för detta ändamål, d.v.s. ett slags kyrkoråd.

— I sockentukten tog hela församlingen, inklusive kyrkoherden, aktiv del i tuktärendenas alla delar. Hit kunde socknens invånare dels vända sig vid tvistemål, dels i samband med klagomål. Enligt K H Johansson var det den sistnämnda formen av tukt som förekom i Sverige. De andra kategorierna, som kyrkotukt och äldstetukt, utövades bara i Tyskland och Danmark. Däremot nämner han ingenting om den tukt som utövades i skånelandskapen.⁹⁴

Den bild som K H Johansson ger bekräftas av *Björn Furuhausen*, som tittat på den sociala kontrollen på sockenstämman i Harg i Uppland. Han konstaterar att tuktfrågorna kunde röra sig om kyrkobuller, fylleri, kortspel, äkten-skapsbråk mm. Ofta var det kyrkoherden som såg till att ärenden togs upp på stämman. Men det förekom också vid ett flertal tillfällen att socknens egna medlemmar tog initiativet. Detta kunde antingen ske direkt på stämman eller att någon hade anmält saken till prästen i förväg. Han finner också att församlingen aktivt deltog när man skulle bestämma vilken dom en anklagad skulle få. I de allra flesta fall rörde det sig om förmaningar. Räckte inte detta kunde sockenstämman utdöma både *böter* och *stockstraff*.⁹⁵

Med den kunskap vi har om hur kyrkodiciplinen var utformad i de gammal-svenska landskapen är det intressant att notera att den sociala kontrollen utövades enligt både tyskt och danskt mönster i *Mörrum* socken. Här tog sockenstämman ingen aktiv del i tuktärendena. Istället var den föremål för kyrkoher-

dens förmaningar. I den meningen bedrevs de disciplinära frågorna i Mörrum som *kyrko tukt*.⁹⁶

I fråga om mera traditionella tuktfrågor, som fylleri och trätor mellan gifta makar, var det kyrkorådet och kyrkoherden som försökte lösa problemen. Detta kunde ske dels genom att försöka tala vederbörande till rätta, dels genom att utdöma böter och stockstraff. I de här fallen utövades s.k. *äldstetukt* i socknen.

I nedanstående tabell redovisas tuktärendenas fördelning mellan sockenstämman och kyrkorådet. Här framgår det tydlig att de frågor som föranledde förmaningar från kyrkoherdens sida togs upp på sockenstämman, medan frågor som ledde till sanktionära åtgärder, typ böter och stockstraff, hörde till kyrkorådets kompetensområde.

Tabell 1. Tuktärendenas fördelning mellan sockenstämma och kyrkoråd i Mörrum socken 1769—1797

Typ av ärende I	Kyrkorådet I	Sockenstämman
Fråga/förmaning om tukt	—	13
Varning/uteblivet dagsverke & körsla	—	1
Individproblem	8	—
Barnakvävning	7	—

Källa: Mörrum sockenstämmaprotokoll 1769—1797

Kyrkotukten riktade sig först och främst mot "husfolket", dvs tjänstehjonan,⁹⁷ och andra av lokalsamfundets unga invånare. Oftast handlade det om allmänna *förmaningar* som aktsamhet med eld och att drängarna inte skulle "löpa med bössor och skiuta till måls".⁹⁸

Det är möjligt att okynnesskjutandet upphörde eftersom frågan aldrig kom upp på stämmans dagordning igen. Däremot fanns det ett mer långvarigt problem av disciplinär art som kyrkoherden hade att brottas med, nämligen det oljud och bul-ler som mörrumsförsamlingens medlemmar förde under gudstjänsterna.⁹⁹

Det var, som sagt, *kyrkorådet* i Mörrum som handlade sådana ärenden som kunde leda till mera sanktionära åtgärder såsom böter eller stockstraff. Det går här inte att finna något besuttenhetsperspektiv utan ärendena kunde lika ofta gälla en bonde som en besutten.¹⁰⁰

Nästan alla *individ problem* handlade om fylleri eller bråk mellan äkta makar varvid man försökte att tala parterna till rätta.¹⁰¹

Till de tuktärenden som kyrkorådet hade att handlägga hörde också de fall av *barnakvävningar* som förekom med jämna mellanrum.¹⁰²

I *Backaryd* omfattade tukten endast 10% av stämmans alla ärenden. Ser man på det i reella tal rörde det sig om 5 tillfällen. Olikheterna visade sig även kvalitativt, då tukten i Backaryd först och främst riktar sig ut från stämman mot en specifik grupp i lokalsamhället, nämligen torparna. I tre fall av fyra rör det sig om en konflikt mellan bönder och torpare angående dagsverken till den nya

kyrkobyggnaden. Bara vid ett tillfälle vänder sig stämman mot ett par bönder, då de försummat att verkställa ett beslut, och beslutar att de skall betala en bötesumma på "12 banco speci hwardera".¹⁰³

Frågan är om man kan hänföra någon av de ovan nämnda ärendena till s.k. tuktfrågor. Jag vill snarare kategorisera dem som s.k. *disciplinära åtgärder* från stämmans sida. De kan dels ses som de besuttnas sanktioner mot de obesuttna torparna. Dels sådana åtgärder som syftade till att få socknens bönder att följa enhälligt tagna överenskommelser.

Det är slående att det inte förekommer någon av de traditionella tuktärenden, som annars var så vanliga i de gamla delarna av Sverige. Det är svårt att dra några generella slutsatser om de flesta blekingesocknar, bortsett från de som hade kyrkoråd. Det behövs onekligen fler undersökningar om hur man behandlade tuktärenden i Blekinge vid den här tiden.

Fattigvård/kontroll Som kommer att framgå i kapitlet om deltagande var sockenstämman främst förbehållen de besuttna i socknen. Det är därför en naturlig konsekvens att vården av de fattiga reglerades härifrån och att interaktionen mellan de båda grupperna måste ses i ett besuttenhetsperspektiv. Genom olika förordningar hade omhändertagandet av de fattiga sedan slutet av 1500-talet kommit att ligga hos sockenstämman.¹⁰⁴ Därmed var det i realiteten lokalsamhällets bönder som hade det övergripande ansvaret i denna fråga. Men efter ca år 1770 kom kontrollen över de mindre bemedlade att öka drastiskt. En förklaring till detta är dels lagstiftningen från 1763 som förbjöd socknarna att skicka sina fattighjon till de statliga hospitalerna, dels den kraftigt ökade befolkningen.¹⁰⁵ Senare forskare har velat framhålla förändringar i arbetets organisation och böndernas önskan att ha en ständig tillgång till billig arbetskraft som ytterligare orsaker.¹⁰⁶

Även vad gäller fattigvården kan man märka stora skillnader mellan de undersökta socknarna. Fastän ärendena kvantitativt var något fler i Mörrum, var fattigkontrollen kvalitativt och omfångsmässigt mer omfattande i Backaryd. Olikheterna kan förmodligen sättas i samband med att den ekonomiska situationen tycks ha varit mycket svårare i Backaryd än i Mörrum.

I *Mörrum* diskuterar stämman *fattigvårdsprinciper* bara en enda gång under hela perioden. I protokollet framgår det att man skall förnya den författning som man haft sedan tidigare. Syftet är "at sielf sörja för sina fattiga, emot den lisa at slippa blifwa alltid öfwerlupna af utsochne tiggare". Därför bestämmer sockenstämman att den som inhyser fattiga måste böta åtta skillingar till fattigkassan. Samtidigt skall fattighjonet fördrivas till sin egen socken. Å andra sidan skall de allra "uslaste" i Mörrum utroteras, d.v.s. få rätt att gå och söka mat bland gårdarna. Men om någon skulle drista sig att tigga i en annan socken hade denne förverkat alla sina rättigheter.¹⁰⁷

Flyttkontrollen riktade sig inte bara mot de fattiga utan också mot de drängar och pigor som flyttat in i socknen utan att ha anmält det till kyrkoher-

den. Även de bönder som tog "obesedlat" folk i sin tjänst omfattades av kontrollen, då kyrkoherden varnade för tio riksdaler i böter, i kraft av ett beslut som landshövdingen utfärdade.¹⁰⁸

I *Backaryd* ägnades fattigvårdsfrågorna en hel del intresse. Målet var i och för sig det samma: att hindra utsockne fattiga att komma med tiggargästarna och att se till att de behövande i den egna församlingen fick hjälp. Men här gick kontrollen ännu längre än i Mörrum, då man förde detaljerade längder över fattighjonerna och de fattigklasser som de tillhörde. Dessutom trappade socknens bönder under årens lopp upp kraven både mot de fattiga och deras släktingar.

När stämman samlades 1773, för att komma överens om principerna för fattigvården, nöjde man sig med att dela in allmosehjonerna i s.k. fattigklasser. Som nämnts enades man också om vilka som fick tigga på gårdarna och hur ofta det fick ske. Men år 1786 så nöjer man sig inte längre med att hålla utsocknes tiggare borta från församlingens gränser. Även de fattiga som varit boende i socknen sedan en lång tid tillbaka utsattes för en rigorös kontroll. Stämman ville nu veta var de ursprungligen hade kommit ifrån och hur länge de hade bott och arbetat i *Backaryds* församling.¹⁰⁹

Ett år senare ställdes krav på de närstående att de skulle stå för underhållet av sina fattigare släktingar:

På nr fyra *utmönstrade Kierstin Andersdotter, såsom obehörig, såsom hon skall så förmögne anhörige, at de kunna henne försörja*, och påtog sig swågern Daniel Andersson i Kårary, at samla hennes släktingar och rådgöra om dess underhåll så länge de förmå; *men som hon är döpt i Ronneby sochn... och hon skall der i 30 år hava bodt så förmente, at när slakten ej henne förmå at underhålla, hon dit bör utgå*. På nr 11 finnes Hans Månssons enka Elin der ("som" förf. anm.) *hennes son Swen Hansson Lucas borde underhålla*.¹¹⁰ (Förf. kurs.)

Samma år utfärdade man ytterligare en bestämmelse, som syftade till att dra ner på böndernas fattigvårdsutskylder:

... Öfwerenskom sochnemännen ytterligare at ingen såsom allmosohion af 1:a klassen får antagas till sådant underhålls åtniutande, som för dessa är bewiliat, utom dess willkor och förbehåll at de samma lemna sitt qwarlätenskap eller hwad som blifwit öfwer efter tarfwelig begrafning, till fattigcassan, hwarefter denna qwarlätenskap gjenom fattigförståndarnes försorj försäljas och penningarna utdelas blandt de öfwriga sochnens fattiga.¹¹¹

Det är tydligt hur svårt hemmansägarna har att acceptera fattigvårdsbördan. Man finner hela tiden på nya sätt att lätta på kostnaderna. I nästa kapitel kommer denna utveckling att sättas i samband med böndernas ökade ekonomiska krav på de obesuttna i socknen.

Sockenstämmans offentlighet och graden av deltagande i Mörrum och Backaryd socknar

Hur stort var egentligen deltagandet i sockenstämmorna i Mörrum och Backaryd? Säger protokollen något om vilka, bönder och obesuttna, som deltog i soc-

kenstämman? Redan en snabb genomgång av källmaterialet ger vid handen att man bara kan få en mycket splittrad bild av det *individuella* deltagandet. Personnamn nämns mycket sällan och deltagarlistor är så sparsamt förekommande att de inte tillåter en systematisk genomgång av vilka som deltog och hur ofta. Däremot är det något lättare att komma åt vissa förtroendemens närvaro på stämman. Detta är i och för sig inte särskilt förvånande att deras namn nämns, då förtroendemannskapet krävde ett deltagande från deras sida. Det är också naturligt att deras namn nämns i de sammanhang där de skall verkställa ett beslut, eftersom protokollen sågs som ett kontrakt mellan deltagarna, som hade laga giltighet inför världslig domstol ifall de blivit ljudligt upplästa och justerade.¹¹²

Även om det hade gått att få kunskap om det individuella deltagandet hade det så småningom blivit nödvändigt att placera de olika deltagarna på den sociala kartan. Det är först då som det blir tydligt för oss vilka *sociala kategorier* som hade det reella inflytandet inom lokalsamhällets ram. Man kan då också klargöra vilket styrkeförhållande som fanns mellan dem. Därför är det viktigt att först ta reda på vilka grupper som deltog för att se om sockenstämman var offentlig.

Genom att sammanställa alla de ingresser som inleder stämmoprotokollen har jag försökt få svar på två viktiga frågor:

— Säger ingresserna något om sockenstämmans offentlighet, dvs hur pass öppen eller sluten den var?

— Utpekas någon särskild grupp, eller social kategori, som särskilt kallad eller önskvärd?

I *Mörnum* blev det totalt 38 ingresser. Huvudparten av dessa (24 st) beskriver stämman som en "*allmän*" och "*offentlig*" arena. Vissa ingresser (6 st) antyder att alla fick delta vid de tillfällen församlingen "*var anmodad att sitta kvar i sina bänkar*". Resten av ingresserna (8 st) nämner bara "*sochnen*" eller "*församlingen*". Detta kan ha omfattat alla invånarna, även om det inte är lika klart uttalat vilka eller hur många som deltog.

Ingresserna från Backaryd uppvisar en annan, mer varierad, karaktär. Det finns totalt 30 st ingresser. Huvuddelen (27 st) framhåller att stämman var ett offentligt forum — ord som "*allmän sockenstämma*" och "*alla woro kallade*" tyder på detta. Det är intressant att notera att drygt hälften av dessa (14 st) specificerar *vilken* av de sociala kategorierna som är särskilt kallade. Inte oväntat var det bönderna som kallas flest gånger. Men även torpare, inhysen och tjänstehjon kallades till stämman, även om de bara omnämns 4 gånger i ingresserna. Att deras närvaro på sockenstämman var av tillfällig natur framgår tydligt av vissa ingresser, som trycker på att det var ett undantag.¹¹³ Ett fåtal ingresser (3 st) talar om stämman i kollektiva ordalag, t.ex. "*församlingen*" eller "*Sockenstämma*". Bakom sådana formuleringar kan dölja alla församlingsmedlemmarna eller ett fåtal bönder. Det är svårt att säga vilket.¹¹⁴

Men vad betyder egentligen ordet "*allmän*" i sockenstämmo sammanhang? *Peter Aronsson* påpekar t.ex. att sockenstämman hölls på söndagarna, efter

gudstjänsten, och att det inte bör ha funnits någon anledning att köra ut de familjemedlemmar som ville stanna kvar, t.ex. vid dåligt väder.¹¹⁵ Det är alltså fullt möjligt att sockenstämman var "offentlig" eller "allmän" så till vida att alla som ville närvara också fick det. Men *reellt deltagande* behöver inte betyda ett *reellt inflytande*. Ett sådant inflytande borde också ha avsatt spår i protokollen, t.ex. att en obesutten blev vald som sockenfunktionär.

Men innan vi tränger ytterligare in i protokollen ska vi utifrån tidigare forskning diskutera huruvida sockenstämman kunde vara ett offentligt forum eller inte. Här spelade böndernas förhållande till sina tjänstehjon och torpare en avgörande roll. Därmed kommer vi in på debatten om hurvida det förindustriella samhället var *patriarkaliskt*, i den meningen att bonden hade ett inflytande över hela sitt tjänstefolks liv och/eller om det fanns inslag av en *egalitär ideologi*, i den meningen att det rådde ett jämställt förhållande mellan tjänstehjonen och deras husbönder.

Deltagandet i forskningslitteraturen — några utgångspunkter.

Enligt *K H Johansson* var sockenstämman en demokratisk församling, där även obesuttna grupper, som torpare och tjänstehjon, hade rätt att delta. Detta gällde speciellt när olika utskylder skulle uttagas. Det viktiga i Johanssons slutsats är att de obesuttna mötte bönderna på jämställd nivå enligt *privaträttslig praxis*. Det fanns alltså inget representativt system inbyggt i det gamla bondesamhället, utan alla företrädde personligen sig själva. De beslut som togs på sockenstämman var *enhetsbeslut*, vilket innebär att alla skulle vara överens och närvarande. Om någon gick emot ett beslut, tredska eller var frånvarande var stämman tvungen att uppskjuta ärendet till nästa mötestillfälle.¹¹⁶

Flera forskare har kritiserat Johanssons slutsatser. *Eva Österberg* anmärker med all rätt att han har "intressanta tolkningar i olika riktningar", men att han behandlar "frågan om det faktiska deltagandet på metodiskt mindre stringent sätt".¹¹⁷

Peter Aronsson angriper Johansson med delvis samma argument. Han tycks dock acceptera Johanssons resonemang om privaträttslig praxis, men med det viktiga förbehållet att det bara gällde bönderna. Enligt Aronsson beror detta på att familjestrukturen var patriarkal i den meningen att tjänstefolket bodde hos bonden. Detta medförde att han kontroll och insyn i alla delar av tjänstefolkets liv. Därför bör det också ha utvecklats någon form av intressegemenskap dem emellan, som kan ha kommit till uttryck på sockenstämman via bonden. Aronsson menar, att "officiellt är det husbonden som agerar och då i egenskap av, inte främst manlig individ, utan som gårdens, hushållets företrädare". Vad gäller torparnas rätt att delta drar Aronsson inga klara slutsatser, utan låter nöja sig med att de synliga i protokollen först under 1800-talet.¹¹⁸

Sammanfattningsvis kan man säga att Johansson menar att det gamla agrarsamhället var *egalitärt*, medan Aronsson finner det *patriarkalt*. Från min syn vinkel tycks båda perspektiven vara fruktbara, då jag menar att de egalitära

inslagen är en sida av de patriarkala förhållandet mellan bonden och hans tjänstehjon och torpare. Problemet är bara att förena dessa till synes motstridiga faktorer, för att på det viset förstå sambandet mellan dem. Det kan i det här sammanhanget vara fruktbart att se på de resonemang om patriarkalism och egalitet som *Börje Harnesk* för i sin avhandling "Legofolk".

Patriarkalismen För att kunna utröna vilka attityder bönderna hade mot tjänstefolket diskuterar Harnesk *patriarkalismen som ideologi*. Han menar att denna kännetecknas av tre principer: *ömsesidighet* mellan husbonden och tjänstefolket, vad gäller deras rättigheter och skyldigheter gentemot varandra och *olikhet* mellan husbonden och tjänstefolket, vad gäller social tillhörighet. Dessa två punkter är dock inte specifika för patriarkalismen, utan går också att finna i andra ideologier, t.ex. liberalismen. Däremot skiljer sig patriarkalismen från övriga ideologier genom sin betoning på *helheten*. Husbonden har genom detta inte bara kontroll över hela tjänstehjonets liv, utan också ansvar att sörja för dennes "personliga och moraliska uppfostran". Enligt Harnesk blir då relationen mellan husbonden och hans anställda identisk med förhållandet mellan barnen och deras föräldrar, ty "inför sina föräldrar har ju barnen ingen privat sfär som i princip är oåtkomlig".¹¹⁹

Med denna definition av av patriarkalismen försöker Harnesk analysera huruvida bönderna omfattades av ett patriarkaliskt tänkande genom att titta på ståndsriksdagens tjänstehjonsdebatt under 1700- och 1800-talen. För att komma åt de lokala bondeattityderna undersöker han de besvärsvärd som bönderna skickade in till riksdagen. Han finner då att riksdagsbönderna inte använde patriarkala argument i sina debatter. Detsamma gällde för bönderna på lokal nivå.¹²⁰

Innebär detta att det inte rådde något patriarkalt förhållande mellan husbonden och hans husfolk? Harnesk tycks inte mena det utan antyder att bönderna kan ha omfattats av en patriarkal ideologi även om det "var främmande för dem att diskutera i sådana banor".¹²¹ *Lars Edgren*, som påpekar att Harnesk först och främst diskuterar patriarkalismen som "ideologi", menar å sin sida att det kan ha funnits patriarkala relationer inom bondehushållet "utan att få ideologiska uttryck".¹²² Jag skall återkomma till detta resonemang längre ner.

Den egalitära ideologin I ett annat kapitel framför Harnesk tanken på att en "egalitär ideologi" skall ha präglat den svenska allmogen. De egalitära kraven kom till uttryck genom att tjänstefolket ville ha olika former av naturaförmåner och rättigheter istället för lön i pengar. Det kunde gälla rätt att odla egen säd på bondens åkrar, fridagar, halvårstjänst m.m.¹²³ Orsaken måste sökas i att det fanns en utbredd motvilja mot lönearbete, som i sin tur härrörde från att man såg ett samband mellan *besuttenhet* — *oberoende och obesuttenhet* — *beroende*. Harnesks argumentation blir än mer övertygande när man betänker att andra lönearbetare vid den här tiden ansågs deklarerade på grund av sitt beroende av arbetsgivaren. Detta berodde på att de inte ägde sina produktionsmedel, vil-

ket fick till följd att de inte hade några politiska rättigheter. Detta gällde också förhållandet mellan bonden och hans tjänstefolk.¹²⁴

Man kan tänka sig att kombinationen av obesuttenhet och lönearbetets låga anseende var särskilt svår för tjänstefolket, som själva var uppvuxna i bondehem. Ett sätt att kompensera detta var helt enkelt att hävda sin självständighet, egalitet, genom att begära ett "utbyte av rättigheter" av bonden. På det sättet att kunde alltså tjänsthjonet bli sin egen herre med egna inkomstmöjligheter.¹²⁵

Egalitet och Besuttenhet — Patriakalismens två sidor Harnesk gör dock inget eget försök att se något samband mellan patriarkalism och egalitet. Förmodligen beror detta på att han främst undersöker patriarkalismen som *ideologi* i samband med böndernas attityder till sina tjänstehjon. En annan orsak till att han inte reder ut sambanden mellan dessa båda element kan också vara, att han hävdar att en "egalitär idéologi" genomsyrade det svenska bondesamhället vid den här tiden. De båda ideologierna står alltså i viss mån i motsättning till varandra, en polaritet som Harnesk, enligt min mening, inte försöker upplösa.

Jag tycker att termen "egalitär idéologi" är olyckligt vald, eftersom den får en deterministisk prägel. Den tenderar att uppfattas som en *struktur* som styr människors tänkande. Risken är också att forskaren, när han tolkar sitt material, tenderar att förbise det mått av handlingsfrihet människor ändå hade i det förkapitalistiska samhället.

Ändå finner jag Harnesks resonemang intressant. Det är också en rimlig slutsats att tjänstehjonens ovilja mot lönearbete, och alla de krav som de ställde i samband med anställningen, kan tolkas som ett uttryck för egalitet. Men jag skulle vilja modifiera begreppet något och påstå att det fanns *inslag av ett egalitært tankesätt* på den svenska landsbygden. Det var både en sida och en konsekvens av det patriarkala relationerna mellan husbonden och hans tjänstehjon. Men var skall då egaliteten placeras i förhållande till patriarkalismen?

Som nämndes ovan var helheten det som särskilde patriarkalismen från andra idéströmningar medan *ömsesidighet* och *olikhet* fanns i flera ideologier. En sådan distinktion är enligt min mening vettig när man vill söka efter *ideologiska* tankegångar av patriarkalisk art i riksdagsdebatter och besvärsvrev. Däremot är den inte tillräckligt om man vill diskutera patriarkalismen i *dess sociala sammanhang*. I sin kommentar till Harnesks avhandling tar Lars Edgren upp det här problemet och slår fast att:

Det särskilda för patriarkalismen — och även andra sociala relationer i ett feodalt samhälle — var att ömsesidighet och olikhet *samtidigt* kännetecknade en relation; det var en relation mellan ojämlika, där parterna hade olika förpliktelser. Ett karaktäristiskt — om än inte unikt — drag i patriarkalismen tycks därmed försvinna ur definitionen, som saknar en dimension av konflikt och motsättning.¹²⁶

Det är alltså troligt att det praktiska livet i bondehushållen präglades av ett patriarkaliskt förhållande, där både ömsesidighet och olikhet var naturliga inslag i relationen mellan husbonden och hans tjänstehjon. De kan följaktligen haft gemensamma intressen att försvara samtidigt, som de i rollerna som arbetsgivare och arbetstagare, inte hade samma mål.

Ömsesidigheten (egalitet) kom sig av att det ofta var bondsöner och bonddötrar som blev tjänstehjon. De kom alltså från samma sociala bakgrund som bonden och hans hustru och kan därför ha känt sig på jämställd nivå med dem och hyst samma värderingar, gällande rättigheter och skyldigheter i lokalsamhället. Det faktum att de bodde, åt och levde tillsammans i samma hushåll bör också bidragit till att de kan ha haft samma intressen att bevaka gentemot centralmakten.

Olikheten (besuttenhet) berodde i sin tur på de faktiska ekonomiska och sociala skillnaderna mellan bonden och husfolket. Hemmansägaren var besutten medan drängen eller pigan inte var det. I deras relation som arbetsgivare och arbetstagare innebar det att de hade olika intressen vad gäller löner, fridagar, utskylder på sockenstämman m.m.

Av övergripande natur är *helheten*, d.v.s. kombinationen mellan ömsesidighet och olikhet, vilka tillsammans ger patriarkalismen sin prägel. I hushållet, det vardagliga livet och på sockenstämman kännetecknades förhållandet mellan bonden och hans husfolk av offentlighet. Som ägare av gården bör hemmansägaren ha företrätt hela hushållets intressen på sockenstämman gentemot centralmakten. Å andra sidan kunde bönderna, med sockenstämman som bas, *kollektivt* rikta sina krav både mot tjänstehjon, torpare och fattiga i lokalsamhället. Samtidigt kunde det inslag av egalitet som fanns få den paradoxala följden att hemmansägarna var tvungna att kalla på de obesuttna, om de sistnämnda skulle bidra med sammanskott eller dagsverken. Den *privaträttsliga praxisen* omfattade med andra ord även de obesuttna. Kallelsen hörsammades oftast motvilligt. Men som kommer att framgå nedan kunde de inte stå emot böndernas påtryckningar i längden.

De egalitära inslagen mellan bönderna Besuttenhetsaspekten är en viktig faktor för vår förståelse av förhållandet husbonde-tjänstehjon. Egalitetsaspekten är en annan, närvarande men utan annan egentlig betydelse än att bonden fick en mer eller mindre motsträvig arbetskamrat. Någon jämställdhet i ordets faktiska betydelse var det inte fråga om.

Men det är viktigt att skilja på det inslag av egalitet som kunde finnas mellan bonden och hans tjänstehjon och den faktiska egalitet som rådde mellan bönderna själva. Den senare var en egalitet som grundade sig på de komplicerade ägoförhållandena ute i byarna. Bonden var besutten. Därför kan han inte ha utvecklat ett egalitärt synsätt på samma grund som tjänstefolket. Däremot kan ekonomiska realiteter i de gamla bondesamhället, som bruket av samfäll mark, ha gett upphov till att ett egalitärt förhållande skapades mellan bönderna. *Peter Aronson* har påpekat det faktum att "om arvsrätt och arvspraxis

ger ägandet en dimension av släkthänsyn så ger det samfällda ägandet en dimension av grannhänsyn".¹²⁷ I förlängningen bör även värden av kyrkan och dess ekonomi ha präglats av hänsyn till grannen, ja till och med av hänsyn till hela socknen. I sockenstämman kom detta till uttryck i privaträttsliga överenskommelser mellan bönderna, som i princip hade lika stora rättigheter.

Sammanfattningsvis kan man säga att bönderna var självklara medlemmar i stämman. I egenskap av besuttna så kom alla de beslut som fattades i sockenstämman att beröra dem, både vad det gällde ekonomiska bidrag och dagsverksinsatser. Däremot var det inte lika självklart att pigor och drängar deltog i sockenstämmans verksamhet. Deras närvaro *eller* frånvaro måste, enligt min mening, ses i ljuset av två faktorer: *de egalitära inslagen och böndernas besuttenhet*. För det första förklarar de inslag av egalitet som fanns i det gamla bondesamhället varför det över huvud taget var möjligt för obesuttna att delta i stämman. För det andra implicerar böndernas besuttenhet att det fanns ett stort utrymme för lokalsamhällets hemmansägare att *själva utveckla en praxis* huruvida tjänstehjon och torpare skulle få delta eller inte i självstyret.

I nedanstående kapitel kommer detta resonemang att användas vid tolkningen av deltagandet i de undersökta socknarna.

Obesuttnas närvaro och frånvaro i Backaryd och Mörrum socknar

Den ovan beskrivna bakgrunden kan alltså förklara både närvaron, om än av tillfällig natur, av de obesuttna grupperna på stämman i Backaryd socken och den totala frånvaron av dylika grupper i Mörrum socken. De egalitära inslagen i det gamla bondesamhället och sockenstämmans karaktär av offentligt forum gjorde det faktiskt möjligt för tjänstehjon, torpare m.fl. att göra sina röster hörda. Men deras deltagande var en "rättighet" som var styrd dels av lokala traditioner, dels av böndernas godtyckliga behov, vilka inkluderade ett stort mått av pragmatism. Det är viktigt att understryka att det bara var när bönderna krävde sammanskott eller dagsverken som de kallade på de obesuttna.

Backaryd Det var först på 1790-talet som praxis att kalla på de obesuttna utvecklades i Backaryd socken. De två första årtiondena av perioden var det bara bönderna som var involverade i sammanskottsärenden och dagsverken. Ett undantag är dock att de obesuttna var skyldiga att bidra till prästlönen. På en sockenstämma år 1774 framgår det att såväl gärningsmän, torpare, som undantagsfolk skulle betala tjugofyra öre var till kyrkoherden. Enligt ingressen var alla församlingens ledamöter av "mankönet" kallade.¹²⁸

Att de obesuttna skulle bidra till prästrättigheterna berodde inte på att socknens bönder särskilt ville detta utan för att lagen krävde det. Enligt en förordning från 1681 skulle tjänstehjon och hantverkare bidra med två marker silvermynt medan torpare, liksom hemmansägarna skulle betala i tionde.¹²⁹

Att det var en engångsföreteelse bekräftas också av att bönderna sedan be-

slutade om flera reparationer av kyrkan och ett sammanskott till ett länslasarett utan att de någon gång krävde de obesuttnas deltagande.¹³⁰ Det faktum att bönderna började göra anspråk på dagsverken och sammanskott i slutet av perioden bör enligt min mening ses som en attitydförändring gentemot de obesuttna. Dessa började nu att betraktas som en outnyttjad resurs av bönderna. Utvecklingen hade föregåtts av en hårdnande inställning till fattigvårdsfrågor sedan mitten av 1780-talet. Delvis bör detta ha berott på att socknens utgifter ökade, då ansvaret för de fattigas omvårdnad blev allt större. En annan anledning till böndernas ändrade syn på de obesuttna kan vara att de planerade ett kyrkobygge, som säkert antogs bli kostsamt.¹³¹

Backaryd — konflikt vid sammanskott Första gången man kallade de obesuttna i Backaryd var år 1790. Anledningen var den stora branden i Karlskrona och bönderna ville att man gemensamt skulle bidra med ett sammanskott, till hjälp för de ”nödlidande” i staden. Det är säkert ingen slump att detta är det första sammanskottsärendet som sockenstämman behandlar, efter att man bestämt sig för att bygga en ny kyrka i socknen. Ärendets ekonomiska art är säkert också skäl nog för att bönderna skall ha ett ökat intresse för de obesuttna, och att de skall bidra med sammanskott.

Trots att ingressen anger att man har kallat på torpare och gärningsmän så är det svårt att avgöra om de verkligen deltog i mötet. Ingenstans i protokollet framgår det att de artikulerade sig själva, varken genom att bifalla eller avslå böndernas förfrågan. Men läser man vidare i anteckningarna får man ett intryck av att de obesuttna inte deltog:

Då församlingen kom utan gensägelse af någon, derom allmeneligen öfwerens om att på nästkommande tisdag åtta dagar hållas stämma på Calmar gästgifwaregård... och af Herr magister Palme utropade efter längd skola till honom aflemla icke allenast hwad de seilhf willja gifwa utan och för att insamla af torpare, geringsmän och andra som bo på deras hemman, så wäl som deras tjenstehjon, hwad de af godt hierta willja...¹³² (förf. kurs)

Förutom att stämman beslutade att bönderna skulle skänka sina bidrag på gästgivaregården i Kalmar by så skulle de också samla in pengar av de torpare och gärningsmän som bodde i respektive hemman. Här kan man fråga sig varför de obesuttna inte själva kunde lämna sina gåvor. Kanske var de motvilliga till beslutet, eller helt enkelt frånvarande. Kan det vara så att bönderna skulle utöva påtryckningar för att se till att de som tredskade verkligen bidrog till sammanskottet? Den gjorda tolkningen är fullt möjlig men kan knappast räknas som säkerställd eftersom protokollen ger för knapphändig information. Å andra sidan kan man med säkerhet säga att tjänstehjonen var frånvarande, då de inte var kallade till stämman. Trots detta kom de att beröras av böndernas beslut utan att först ha blivit hörda i ärendet.

De obesuttnas motvilja att infinna sig står än klarare nästa gång de kallas till stämman. En av klockorna i den gamla kyrkan hade spruckit och man fann

det "oungängeligen nödwändigt att hon måste stöpas om".¹³³ Visserligen säger protokollet inget explicit om de obesuttnas frånvaro, men det antyds ändå implicit på ett par ställen i texten. För det första specificerar man bara hur mycket varje gård skall erlægga medan ingenting sägs om de utskylder som rör de obesuttna grupperna. För det andra nöjer sig inte bönderna med att bestämma hur stort sammanskottet skall bli, de beslutar sig också för att utlysa en ny sockenstämma redan påföljande vecka. På det viset hoppades de att "kunna förmå" de obesuttna att delta i sammanskottet:

Efter mycken öfwerläggning stadnades omsider allmänneligen wid det beslut, at en ny klocka något mindre än den gamla, skall anskaffas, whartill nu bewilljades 12 banco speci af åttondels hemmanet och 1/2 rdr af fierdingen och altså 2 rdr af helt hemman. *Wharjemte man tror sig på utlyst stämma kunna förmå torpare och gerningsmän och äfwen tjenstehjonen at af god willja efter råd och ämne något der-till sammanskjuta...* (förf. kurs)

Antagandet att de obesuttna inte deltog bekräftas också av ingressen till påföljande sockenstämma, där bönderna med ett visst missnöje underströk att alla torpare, gerningsmän och tjänstehjon "woro i synnerhet kallade". Den här gången vinner uppmaningen gehör och de kallade infinner sig på tid och plats.¹³⁴

Det är, enligt min mening, svårt att tolka de obesuttnas frånvaro på annat sätt än som en tyst protest mot de krav som bönderna ställde på dem. En sådan tolkning blir trolig om man tar en rad omständigheter i beaktande:

— Det finns i protokollen ingenting som tyder på att det skulle ha varit några enstaka individer som visade sitt missnöje genom att tredska. Istället får man intrycket att frånvaron av obesuttna varit total. Detta talar för att det var en kollektiv protest.

— Ett annat faktum, som har med stämmans procedurfrågor att göra, är att de obesuttna hade gott om tid att bestämma sig för om de ville komma eller inte. Kyrkoherden var nämligen skyldig att utlysa till sockenstämma minst åtta dagar i förväg.¹³⁵ Att så gjordes bekräftas också av samtliga protokollsingresser.

— Det tredje argumentet utgår från att de obesuttna var en del av samhället. Som sådana bör de ha varit väl medvetna om vilka rättigheter och skyldigheter som de hade i bl.a. lokalsamfundet. I 1723 års prästeprivilegier ges inga direktiv för vilka som var skyldiga att delta i församlingens uppgifter och dithörande utskylder.¹³⁶ Detta tyder på att den lokala sedvanerätten var ett rättsnöre för vilka skyldigheter som socknens invånare hade.¹³⁷ Enligt traditionen var det bönderna som innehade dessa skyldigheter. Som framgått av ovan så var det hemmansägarna som deltog i sammanskott och dagsverken. De obesuttna kallas inte förrän i slutet av perioden. Utifrån det här perspektivet är det rimligt att anta att de obesuttnas frånvaro var en tyst protest mot vad de ansåg vara ett avsteg från hävdvunna rättigheter och friheter.

Med tanke på det beroendeförhållande som de obesuttna stod i gentemot hemmansägarna är det förstaeligt att dessa inte höll ut sin tredska någon längre

tid, utan infann sig på stämman då bönderna upprepade sin kallelse. Men böndernas inflytande till trots så var inte saken avgjord. De var tvungna att gå försiktigt fram med sina motståndare och kanske var det av rädsla för mera tredska som komministern lade fram sin förfrågan så vänligt han som han gjorde. Samtidigt försökte bönderna motivera sina krav med hjälp privaträttsliga argument, vilket visar att alla aktörerna var väl medvetna om de regler som gällde på den lokala arenan:

Då undertecknad comminister, enligt wederbörlig befallning, föredrog år och datum som skedde under beweklig föreställning med wäneligaste förfrågan till samtliga nerwarande torpare, gerningsmän och tjenstehjon, om de kunde och finna sig deruti, at af godt hierta och fri willja bidraga någonting till den nya ringklockans inkjöpande, som komma, at ensamt kalla församlingen af alla stånd och kön till Guds hus och ords afgörande... *och whartill samteliga hemmansåboarna för sin del och sin tid och lägenhet hederligen kommer skjuta och bidraga.*¹³⁸ (förf. kurs)

Torparna och gärningsmännen gick med på att betala en viss summa till kyrklockens bekostande. Alla utom ett par drängar som vägrade att bidra med någonting:

Härpå tillfrågades drängarna i församlingen om och huru mycket de de wille bidra till klockans inkjöp; om man efter förhörlängden uppropa dem alla om de alla samtycka lika, härwid framställde sig gästgifwarens tvenne drängar Ola Swensson och Håkan Jonasson nekandes alldeles att gifwa något; dock utlofwade sig dess nyss nämnda husbonde betala för dem bägge.

Problemet löstes alltså då gästgivaren förband sig att betala andelen för de båda drängarna. Men varför lät han inte sina tjänstehjon tredska? Enligt protokollet, stod det var och en fritt att delta om de ville det. Förmodligen låg det pragmatiska motiv bakom hans handlande, som blir förståeligt i ljuset av den privaträttsliga praxisen. Genom att gästgivaren betalade för sina drängar kunde han minska risken för att de andra tjänstehjonen skulle trilska med sina bidrag. Böndernas rädsla för att deras tjänstehjon skulle tredska avspeglade sig inte bara i gästgivaren Måns Tovessons handlande. Förmodligen går det att tolka beslutet, att bönderna "lofwade sig af lönen betala af des tjenstehjon" för sammanskotten, på motsvarande sätt. På det sättet kunde de gardera sig mot ytterligare missnöjesyttringar och försäkra sig om att sammanskotten skulle komma stämman vederbörligen tillhanda.

Backaryd — konflikt vid dagsverken Den här gången var det speciellt torparegruppen som kom att stå i fokus för böndernas krav. Även om kraven på dagsverkesarbeten också gällde inhysesmännen i socknen, så kom de knappt att beröras av konflikten. Förmodligen berodde detta på att många inhysen bodde hos bönderna. På det viset hade de svårare att värja sig mot hemmansägarnas krav. Det samma kan sägas gälla för tjänstehjonen, som på ett naturligt sätt kom att ingå i bondens arbetslag eftersom de var anställda hos honom.

Som framgått tidigare så var torparna ofta skyldiga att utföra någon form

av dagsverken hos bonden. Dagsverkerna hade en ekonomisk betydelse för honom eftersom han fick extra hjälp på gården.

När arbetet med kyrkobyggnaden påbörjades krävdes det att alla hjälpte till med gemensamma ansträngningar. Från hemmansägarens synpunkt bör detta ha inneburit ett ekonomiskt bortfall, eftersom det arbete han kunde lägga ner på gården nu upptogs av uppförandet av socknens gemensamma kyrka. Om bönderna lyckades förmå torparna att delta i arbetet kunde de i alla fall minska en del av kostnaderna. Det är från det perspektivet man skall förstå böndernas handlande.

Återigen menar jag att torparnas ovilja att delta i dagsverkerna berodde på att de uppfattade böndernas krav som en orättvis påлага. Att böndernas krav skulle vara berättigade genom kontraktsmässiga avtal är dock inte troligt eftersom de aldrig anförde sådana argument mot torparegruppen. Enligt *Peter Aronsson* motiverade hemmansägarna sina krav med, att de obesuttna åtnjöt förmåner som de inte varit med om att betala.¹³⁹ Att bönderna i Backaryd hyste liknande tankar framgår i en bisats, när de väl har tvingat torparna att delta i arbetet:

Som undertecknad kyrkoherde till förekommande af bristande dagswerke wid Backaryd kyrkobyggnad, så wäl som oredor uti arbetstouren... så hade nu Backary församlings ledamöter... sammanträdt, och med hwarandra följande arbetstour, wid nuwarande kyrkobyggnad, öfwerenskommit nemligen: att torpare, inhyses och arbetsföre gårdmän, hwilka både för egen del som deras hustrur och barn willja äga rättighet med dem till stohlrur uti kyrkan, *till hwilkens byggande the på intet annat sätt än blott medelst dagswerken bidraga*, skola räkna twenne dagswerken mot et af hemansbrukares...¹⁴⁰ (Förf. kurs)

Från de obesuttnas perspektiv måste man ha upplevt det som en djup orättvisa, och i strid med privaträttslig praxis, att inte få delta i lokalsjälvstyret på samma villkor som bönderna. Därmed rymmer konflikten också en privaträttslig aspekt. Det framgår inte explicit i protokollen, men deras tredska är ett uttryck för detta.

Att dagsverksarbetena inte på något sätt var villkorliga framgår tydligt på det sätt bönderna behandlade ärendet. När de obesuttna kallas till sockenstämma är beslutet om deras deltagande i princip redan fattat:

Kungörelse! Till öfwerläggning om den i Herrans namn nu förestående kyrkobyggnaden warder hermed en allmän sockenstämma utlyst att hållas uti Backary kyrka söndagen den 17 i denna månad, till hwilken kallade warder alla socknens hederwårda inwånare, såwäl hemmansegare och brukare, som torpare, gerningsmän... *wäl besinnade, at den som utan laga förfall uteblifwa och sitt förfall icke låter tillkännagifwa och lageligen befullmäktigar någon annor i sitt ställe, at göra och låta i detta ärendet måste owillkorligen, at nöja med det beslut, som de nerwarande på stämman taga warda och det likmätigt med flera kongliga stadgar och förordningar...*¹⁴¹ (Förf. kurs.)

Man kan se kungörelsen på två sätt: visserligen har torparna en chans att påverka i ärendet, men samtidigt sätter de påföljande villkoren den privaträttsliga

praxisen ur spel (se kursiveringen ovan). Torparna kan alltså inte obstruera beslutet genom sin frånvaro, vilket annars var en vanlig protestform i lokalsamhället. I stället blir de à priori förpliktigade att delta i dagsverken utan att bönderna först har hört dem i frågan, vilket måste ha betraktats som en orättvisa.

Protester genom tredska låter inte vänta på sig och ett år senare antecknar kyrkoherden bekymrat att "en dehl sockenmän äro tröge att deltaga i materialers och dagswärkes utgjärande". I det här fallet är det ingen speciell grupp som blir utpekad. Istället låter stämman nöja sig med att söka tillstånd hos landshövdingen om att få bötfälla de tredskande.¹⁴²

Det är möjligt att kyrkoherdens hot om bötesstraff lämnas utan åtgärd för protesterna och frånvaron fortsätter. Tre år senare kallas "såwål hemmansbrukare som torpare och inhysesmän" till sockenstämma. Det faktum att de obesuttna är speciellt kallade tyder på att ärendet riktade sig mot dem, även om det inte uttrycks explicit i protokollet:

Föredrogs at som fullföljandet af kyrkobyggnaden mycket bidrog at the thertill nödige dagswårck utgjordes af dem som thertill blefwo kallade. Och som någon försummelighet härutinnan till märkelig ("synlig" förf. anm.) skada försports, *om då inte billigheten fordrade at den tredskande med plikt belades, huilken plikt uttagen skulle wara at godtgöra den som utgöra den försummeligas dagswårke, hwarigenom de andre godwillige, som sine skyldigheter uppfyller, ej komma at lida.*¹⁴³ (Förf. kurs.)

Stämman skiljer sig från de andra så till vida att man varken diskuterar ärendet eller tar några beslut. Istället är protokollstexten mera utformad som en uppmaning eller ett hot, där man motiverar bötesplikten med privaträttsliga argument. Att hoten riktar sig mot de obesuttna grupperna bekräftas av en skrivelse från kyrkoherden till landshövdingen, där den sistnämndes svar till församlingen också ingår. Brevet är intressant då det klart och tydligt syftar till att få torparna att delta i dagsverken:

Som arbetet wid Backary nya kyrka ej med drift kan fortsättas *såframt ej de till dagswerkets förättande kallade torpare wid tillsagd tid sig infinna*, får högwälborne Herr Barons och Landshövdingens höga bepröfwande sig aldrig ödmjukast underkasta, om ej något wite, för dem, eller de, som utan lageliga skäl, sig samma arbete på den utsatta dagen undandraga, sam i thyfall detta höggunstigt bewillja och stadfästa... Allra ödmjukaste tienare L Hjortsberg¹⁴⁴ (förf. kurs)

I landshövdingens svar framgår ännu tydligare vilka som är målgruppen för böterna:

Högwälborne Herr Baron och Landshövdingen och riddare av konungsliga majestäts swårdsorden. Konungens resolutio befallningshawande *finna skäligt att på kyrkians warande byggnader lägga de till församlingen lydande torpare, at vare i sin...* (otydligt ord Förf anm.) *och ordningsam sochnestämmobeslutet innehåller, fullgöre de derwid åliggande dagswårke*; och i den händelse någon häruti skulle brista bör wharje winterdagswerke ersättas med 16 skillingar och warje bristande sommar dagswårke med 24 skillingar... - - - Carlskrona stadscannclie. utsupra Claes J Raab¹⁴⁵

Det är intressant att se hur skickligt bönderna, tillsammans med kyrkoherden, agerar i hela frågan. Först hindrar de torparna att obstruera ärendet. Sedan, när torparna vägrar att delta i dagsverken, gör bönderna gemensam sak med landshövdingen. När hemmansägarna har dennes stöd i ryggen blir det förstås svårare för torparna att fortsätta sin tredska. Konflikten avslutas med en sockenstämma, där man bestämmer att de obesuttna måste göra två dagsverken, medan bönderna bara behöver göra ett. Den som tredska får böta olika be- lopp, beroende på om det gäller frånvaro vid ett sommareller vinterdagsverke. Att de obesuttna verkligen deltog på stämman går att fastställa genom att pro- tokollet justerades både av torpare, inhyseshjon och bönder med namn och ställning.¹⁴⁶ På det sättet ändades konflikten till de obesuttnas nackdel.

Mörrum Som framgick inledningsvis ger ingresserna från Mörrums socken- stämmoprotokoll ingen vägledning om vilka som deltog i det lokalpolitiska be- slutet. En genomgång av själva protokollen ger heller inga explicita svar på om det bara var hemmansägarna som fattade beslut i olika frågor eller om tjäns- tehjon och torpare också fick delta. På flera ställen i protokollstexten benämns deltagarna bara som "församlingen", "sochnemännen/folket", "församlingens ledamöter" eller bara "sochnen".¹⁴⁷

Trots allt tyder mycket på att det var bönderna som hade det politiska infly- tandet i Mörrum socken, medan tjänstehjon och torpare inte fick delta. Slutsat- sen skall ses mot ovanstående diskussion om patriarkalismen, där bonden kunde välja att företräda, inte bara sitt eget hushåll, utan också *hela hemmanet* i egenskap av besutten. Med andra ord representerade han också de torpare som bodde på hans ägor.

Ett exempel på detta är att bonden, ifall han hade några anställda, skulle uppgiva sitt "folk" vid mantalsförättningarna. Enligt *Gösta Lext* räknades då inte bara gårdens anställda utan också "hemmavarande anförvanter och perso- ner som bodde inhyses på vederbörandes jord, antagligen även torpare". Dess- utom ålåg det bonden att ansvara för de anställdas skatt.⁴⁸ Att denna skyldig het även omfattade torparnas utskylder bekräftar *Valter Elgeskog*, som i en rad bouppteckningar har funnit att bönderna ofta betalade torparnas skatter i för- väg, trots att bonden inte var tvungen att göra detta enligt lag.¹⁴⁹

Att hemmansägarna ansvarade för att dagsverken eller sammanskott skulle komma till stånd bekräftas indirekt i Mörrums sockenstämmoprotokoll då all- ting utgick per *hemmantal*, vilket är den skattesats som varje gård blivit tillde- lad.¹⁵⁰ Inför kyrkobygget uppmanade kyrkoherden "hvar och en hemmansåbo att ta med sig bräder.¹⁵¹ Att det var bönderna kyrkoherden anspelade på när han använde ordet "hemmansåbo" framgår av nästa citat då han nämner uttryc- ket i samband med ordet "bonde".¹⁵²

Dessa frågor swarades med ja uti allmänt rop. Men på det hvar och en skulle få särskilt tillfälle at yttra sig *blefvo alla hemmansåboarna framkallade*, och fanns ingen utom *bonden Truld Nilsson* i Wikerum, som inte samtyckte...¹⁵³ (Förf. kurs.)

Tidigare forskning har alltså framhållit, att det var bonden som hade skyldighet att betala de skatter som berörde honom och de människor som bodde på hans ägor. Detta förhållande verkar också ha gällt i Mörrum, eftersom man fördelade antalet dagsverken och sammanskott mellan de olika gårdarna, efter deras respektive hemmanstal. Därmed är det en rimlig slutsats att det var hemmansägarna som deltog i sockenstämman i egenskap av gårdens företrädare. Att bonden fungerade som överhuvud framgår indirekt av protokollet när hemmansägarna lovar kyrkoherden att uppmana sina tjänstehjon att uppföra sig mera städat under gudstjänsterna.¹⁵⁴

Frågan om torparnas deltagande är mycket svårare att svara på eftersom denna grupp aldrig nämns i samband med någon sockenstämma. Däremot omtalas ett par båtsmanstorpäre i ett fattigvårdsärende:

Fick avskedade båtsman Tiock friht af hustrun at i fattigstugan inflytta, samt den blinda Aida i Wikerum. Äfven avskedade båtsman Lång, som blef skadad wid k(yr)-kobyggningen i vänstra handen.¹⁵⁵ (Förf. kurs.)

Den lilla upplysning som protokollet ger oss är viktig då det framgår att båtsmännen och troligtvis också torparna deltog i byggandet av den nya kyrkan genom dagsverken. Men om båtsman Lång deltog när dagsverkena fördelades går inte att säga med säkerhet. En möjlig slutsats är att hemmansägaren inte bara representerade sin gård utan också torparen som bodde på hemmanets ägor. Följaktligen är det troligt att de beslut som bönderna tog på sockenstämman även omfattade torparna, i den meningen att de var skyldiga att delta i både sammanskott och dagsverken.

Sockenstämma eller kyrkoråd? — Participation och representation i Backaryd och Mörrum socknar

Hittills har undersökningen utgått ifrån att alla bönder hade rätt och skyldighet att delta i sockenstämmans göromål. I enlighet med den privaträttsliga praxis som rådde skulle alla delta och vara eniga innan ett beslut kunde verkställas. Därför är det intressant att notera att det nya självstyret i Blekinge uppvisade en rad dalbygdssocknar som inte följde denna gammalsvenska praxis. Här hade man istället representativa församlingar, kyrkoråd, som hade till uppgift att fatta beslut och verkställa en rad olika ärenden. Visserligen fanns det sockenstämmor. Men en snabb genomgång av källmaterialet ger stöd för att kyrkoråden spelade en aktivare roll än sockenstämmorna. I skogsbygden hade dock sockenstämmorna en mycket starkare roll, vilket framgår av att socknarna bara efterlämnade sockenstämmoprotokoll efter sig.¹⁵⁶

Blekinge är med andra ord unikt i svensk lokalpolitisk historia, då här utvecklades två olika lokalpolitiska kulturer vid sidan av varandra. Därför är det viktigt att närmare studera beslutsprocesser och fora i Backaryd och Mörrum socknar. På det sättet kan vi få svar på hur stort inflytande bönderna hade i det blekingska lokalsjälvstyret.

Forskningen har visat att det fanns kyrkoråd i de svenska socknarna redan på Gustav Vasas tid. De var vanligast i städerna, där de utövade ett stort inflytande på bekostnad av sockenstämman. Men mot slutet av 1700-talet skall dock stadskyrkorådet ha förvandlats till ett verkställande organ som var underkastat sockenstämmans beslut.¹⁵⁷

På landsbygden hade kyrkoråden dock en avsevärt svagare ställning. Enligt *Ragnar Gullstrand* hade de en storhetstid under 1500-talet i form av sexmannaråd. Dessa hade ett stort stöd från centralmakten, som strävade efter att få en större kontroll över lokalsamhället. Men på 1600-talet återfick sockenstämman sin forna ställning som forum för lokala beslut.¹⁵⁸ Trots att kyrkoråden mötte ett stort motstånd från böndernas sida kom de att dyka upp här och var. Oftast fungerade de bara temporärt, som en samordnande och förberedande instans vid kyrkobyggen.¹⁵⁹

Peter Aronsson har i en rad intressanta exempel visat hur djupt förankrat det lokala självstyret var i böndernas medvetande. All inblandning utifrån möttes av ljudliga protester från böndernas sida ifall ståndspersonerna i socknen försökte styra vissa ärenden i en bestämd riktning eller att kyrkoherden försökte införa ett representativt inslag i sockensjälvstyret i form av ett kyrkoråd. Men Aronsson visar också att denna bild av lokalsjälvstyret inte är helt entydig, då den lokala menighetens inflytande varierade allt efter den socioekonomiska strukturen i lokalsamfundet. Bönderna hade ett litet inflytande om socknen dominerades av en godsherre och ett stort antal frälsegårdar medan inflytandet var större om det var en socken med ett övervägande antal skattegårdar. Det viktiga är dock att ingen av socknarna inför kyrkoråd, utan sockenstämman kvarstår som ett lokalpolitiskt forum även i socknar med "överväldigande godsdominans".¹⁶⁰

Hur såg då beslutsprocesserna ut i Backaryd och Mörrum?

Sockenstämma och bondeinflytande i Backaryd

I Backaryd fanns visserligen också ett slags kyrkoråd, men bara i samband med det nya kyrkobygget. Inflytandet tycks dock ha varit ganska litet, eftersom frågor som hade en avgörande betydelse sköts över till sockenstämman:

Ehuru det höre till kyrkorådets samrådande huru och på hwad sätt den nybyggda kyrkan måste...till församlingens beqwämlighet inredas, har dock kyrkoherden i stöd af entrepreneurs erhindran det pelarnes klädsel efter nämnde ritning torde göra en minskning på bänkarumen, wille föredraga till allmänt bepröfwande om man ej skulle wara omtänkt at på stohrumens ersättning, genom bänkars insättande i det så kallade wapenhuset.¹⁶¹ (Förf. kurs.)

Av protokollet framgår det att det var kyrkorådet som skulle överlägga om den nya kyrkans utseende, och på vilket sätt arbetet skulle verkställas. Ändå hade man inte modet att ta ett beslut i en så avgörande fråga som interiörens utseende. Istället kallade man på hemmansägarna för att få deras utlåtande i saken. Förmodligen var utformningen av kyrkorummet inte enda anledningen till

att man kallade till sockenstämma, eftersom man också måste fatta ett beslut om att låna 500 riksdaler. Bönderna måste nämligen gå i borgen för att man skulle kunna låna pengarna, vilket hemmansägarna gick med på under förutsättning att kyrkan betalade låneräntan.

När kyrkorådet skulle ha valts framgår inte av protokollen. Som redan nämnts så finns det skäl att anta att åldermansinstitutionen kunde fungera som ett kyrkoråd. I samband med valet av åldermän framgick det tydligt att dessa i samråd med kyrkoherden skulle förbereda de ärenden som rörde socknens gemensamma byggnader.

Att sockenstämman i alla fall var den plats där man diskuterade församlingens angelägenheter bekräftas på punkt efter punkt i protokollen. Ofta var det kyrkoherden som förelade ärendet för hemmansägarna som sedan hade att överlägga i frågan och fatta ett beslut:

Probsten och kyrkoherden föranställte församlingen nödvändigheten af kyrkota-kets tjärande och väggarnas rödfärgande, jämväl om fönstrens omgörande på nya kyrkan och de nya fönstrens beklädnung, *hwartill alla nerwarande förklarade sig wäl nöjda*, så wida de i k(yr)kans cassa befinteliga medel tillsträcka kunna.¹⁶² (Förf. kurs.)

Hur viktigt det var att alla samtyckte i frågan framgår av att protokollen understryker att "alla närwarande" sade sig vara överens. Detta blir särskilt tydligt vid ett klockareval då kyrkoherden, för säkerhets skull, frågade om någon hade att invända mot det beslut som nyligen hade tagits:

... Församlingens noge ("noga" förf. anm.) tillstädes nerwarande röstegande ledamöter *swarade enhälligt at intet upprop behöfwdes*, emedan de alla haft se, at förre klockarens Odströms son Johannes dertill warder förhiept. *Probsten och kyrkoherden föreställde ytterligare, at om någer worde, hade annor tanke eller wille, at församlingens ledamöterefter längd uppropas skulle, han nu willa gifwa det tillkänna. Men som ingen lät höra af sig, utan alla med en mun gofwo tillkänna, at de åstundade Johannes Odström till klockare.*¹⁶³ (förf. kurs.)

Enhetsbeslutens stora betydelse framgår också av en tvåårig tvist om var man skulle placera den nya kyrkan. Frågan gällde om man skulle ställa byggnaden på den åker som gästgivaren Matthis Tofwesson låtit skänka för ändamålet eller om man skulle uppföra den norr om gamla kyrkan. Till saken hör att gästgivaren inte ville upplåta sin äng som låg just på den sistnämnda platsen. Kyrkoherden och kyrkvärden stödde Matthis Tofwessons förslag eftersom de mot-satte sig en rivning av den gamla kyrkan, vilket skulle bli följderna om det andra alternativet gick igenom. Dessutom menade de att västra kyrkodörren, på den nya kyrkan, skulle komma att placeras rakt över det kärr som låg på Matthis Tofwessons äng. "Större delen" av bönderna menade å sin sida "at de icke wilja hafwa henne stående på andra sidan om landswägen". Men trots att majoriteten av bönderna inte ville bygga kyrkan på gästgivarens åker kunde stämman inte fatta ett avgörande beslut.¹⁶⁴ Tre veckor senare höll man ånyo sockenstämma i ärendet. Kyrkoherden förelade frågan i sedvanlig ordning och de olika alternativen ställdes mot varandra. Men trots den långa betänketiden så kunde man inte enas och kyrkoherden fann då att:

... de mäste af nerwarande sochnemän syntes willrådige at hertill samtycka och ingen viss öfverenskommelse således kunde träffas förklarade han sig willja föredraga bägge sidors påstående så hos högwälborne herr Baron och Landshöfdingen samt högwälborne herr Biskopen och deras slut affida.¹⁶⁵ (Förf. kurs.)

Kyrkoherdens lösning på problemet, att låta *landshövdingen* och *biskopen* ta sig an saken, var fullt legalt. Enligt en kunglig resolution från 1739 så var det den förstnämndes skyldighet att se till att beslut gick i verkställighet, om prästerskapet så begärde. Även om *K H Johansson* inte anger ifall bestämmelsen kom att tillämpas bör man kunna anta att denna regel inte skulle ha tolererats i de gammalsvenska landskapen.¹⁶⁶

Däremot verkar resolutionen ha varit fullt gångbar i blekingelandskapet. Detta beror förmodligen på den korta tid som man hade tillämpat självstyre i de blekingska socknarna. Böndernas syn på den lokala demokratin som en egen angelägenhet bör därmed inte ha varit så grundmurad som i de gamla delarna av Sverige. En annan bidragande orsak kan ha varit att landshövdingen redan hade en viss insyn i sockenstämmans verksamhet genom de mer eller mindre regelbundna revisionerna av kyrkans bokföring. Dessa kontakter kan ha gjort att församlingens medlemmar hyste ett visst förtroende för honom. De drog sig inte, som vi redan sett, för att söka hans stöd i olika frågor. Det skulle dock ta två år innan konungens befallningshavande infann sig på stämman för att medla i konflikten:

Högwälborne herr baron och landshöfdingen förmante samtelige onse församlingens invånare, som woro i twist om hwart Backary nya kyrka skulle placeras til enighet och sämja, hwilket och probsten och kyrkoherden med böner och föreställningar ytterligare understödde, och behagade höge herr baron och landshöfdingen at til dem överlämna en stund, at talas wid och rådgöra, om de sins emellan kunde förenas. Sedan de blifwit återinkallade, frågade högwälborne herr baron och landshöfdingen om de kunnat komma öfwerens; men ehuro de mycket talade på bägge sidor så at de icke teknade sig til förening, doq på förnyad föreställningar, kommo bägge stridande parter så öfwerens, at kyrkan läggas på den af gästgifwaren Mattis Tofwesson i Backary skänkt planen... Hwaremot alla nerwarande, som till stort antal woro församlade, förklarade sig nöjda och samtliga at kyrkan der läggas skulle, förklarandes, at de aldrig mera skulle... hysa till warannan någon owlja, utan alla samtelige tycker, at de nu om kyrkans läge öfwerenskommit.¹⁶⁷ (Förf. kurs.)

Den här gången lyckades man, om än motvilligt, ta ett beslut i frågan. Landshövdingen kan ha haft stor betydelse för konflikten lösning, men han spelade mer rollen som medlare än en överhetsperson som enväldigt styrde församlingens bönder. Detta framgår dels av att han manade "bägge" parter till att besinna sig, dels att bönderna själva fick överlägga om saken utan befallningshavandens medverkan. Att de ändå inte kom överens tyder också på att landshövdingens ord inte hade någon större vikt i sammanhanget. Det var först när han och kyrkoherden åter vädjade till stämman som man slutligen kunde enas.

Till sist var det ändå bönderna som fällde det slutliga avgörandet i ärendet. Samtidigt framgår det, trots att en del hemmansägare inte verkar ha varit närvarande, att det ansågs viktigt att samtliga var överens. Kyrkoherden betonade

gång efter annan att "alla förklarade sig nöjda" och att "samteliga tycker at de nu om kyrkans läge öfwerenskommit".

Sammanfattningsvis kan man dra den slutsatsen att sockenstämman i Backaryd hade det övergripande ansvaret och därmed makten att fatta beslut och verkställa olika ärenden. Samtidigt är det viktigt att poängtera att lokalsjälvstyret ändå skiljde sig från det övriga Sverige. Som framgick av ovan accepterade bönderna att ha ett kyrkoråd som hade en samordnande funktion vid kyrkobygget. Men längre än så sträckte sig dock inte rådets inflytande, då det var sockenstämman som fattade beslut i de olika frågorna. De kunde också tänka sig att låta landshövdingen ingripa direkt i självstyret, men då som medlande part vid en konflikt. Bönderna kunde också samarbeta med honom när det gällde att tvinga torparna att delta i dagsverken.

Kyrkorådet — en representativ politisk kultur i Mörrum

Det är på många sätt slående vilken roll kyrkorådet spelade i Mörrums församling. Dess verksamhet blir synlig för oss genom den stora mängd protokoll som den lämnat efter sig tillsammans med handlingarna för sockenstämman.

I det lokalpolitiska livet utgjorde rådet en konkret kraft som både hade att fatta beslut och verkställa i en rad olika ärenden. För mörrumsborna kom kyrkorådet att vara en realitet att räkna med, eftersom den hade rätt att ingripa både i de obesuttnas och hemmansägarnas liv genom äldstetukten. Inflytandet märks inte minst av att antalet kyrkorådsmöten dominerar över antalet hållna sockenstämmor. Under perioden hölls inte mindre än 45 stycken kyrkorådsmöten mot 38 stycken sockenstämmor.

Att kyrkorådet måste ha dominerat redan innan undersökningsperioden började framgår av ett av de första protokollen:

... war ej allena hela kyrkiorådet samlat utan och alla församlingens inwånare på skedd kallelse tillstädes, då kyrkoherden med dem öfwerlade om förestående byggning och reparation å prestegården efter den skedde lagliga husesynen... (Förf. kurs.)

Av citatet framgår att man betraktade kyrkorådet och dess möten som det normala medan de sammankomster där alla socknens bönder var närvarande sågs som något ovanligt. Detta bekräftas också indirekt genom att kyrkoherden inte kallar mötet för "sockenstämma".¹⁶⁸ Stämman är dessutom mer att betrakta som ett kyrkorådsmöte, då kyrkoherden påpekar att inte bara kyrkorådet "utan och" församlingen deltog.

Förmodligen var det på landshövdingens inrådan som en sockenstämma i formell mening inrättades i Mörrum. Det var på en kyrkovisitation som han framförde sitt förslag:

Wid samma tillfälle besåg och(så) högbemälte herr amiralen och landshövdingen kyrkans förfallna tillstånd, och det trånga utrymme hon har, som af närvarande kyrkiowärdar intygades, och förklarade herr amiralen at det war högst nödwän-

digt, det kyrkan blefe utwigdad, samt tillsade kyrkioherden at med första kalla för samblingens ledamöter till allmän sockenstämma och utrona huru de sielfmant woro hugade till att börja detta arbete, och förbehölt sig at kyrkioheren derefter skulle inkomma med utlåtande hwad therwid vorde beslutat.¹⁶⁹ (Förf. kurs)

Ett par veckor senare hölls således en sockenstämma där bönderna gav sitt bifall till den föreslagna ombyggnaden av kyrkan. Det finns två skäl att anta att detta var den första egentliga sockenstämman i Mörrum: det var första gången som församlingens medlemmar kallas i förväg, så som var stadgat i privilegierna. Ingressen till protokollet styrker också detta antagande eftersom kyrkioherden måste göra klart för hemmansägarna vilka rättigheter en sådan stämma hade, vilket även skedde på nästa stämma.¹⁷⁰

Varför konstitueras en sockenstämma i Mörrums socken? En trolig förklaring är att en renovering och utbyggnad av kyrkan krävde att fler ekonomiska beslut fattades. Samtidigt behövdes en bättre samordning av socknens resurser, som sammanskott och dagsverken, för att besluten skulle kunna verkställas. Genom att låta alla hemmansägarnas röster bli hörda fick man också ett större stöd för sitt beslut att renovera kyrkan. Trots detta får inte sockenstämman något större inflytande. Istället ger mörrumbönderna sitt formella stöd till kyrkorådet, genom att ge dem ökade befogenheter att fatta beslut vad gäller restaureringen av kyrkobyggnaden. Samtidigt utökas antalet kyrkorådsledamöter, då man väljer in bönder från varje fjärding. Åtgärden måste naturligtvis ses som ett sätt för kyrkorådet att förvissa sig om att dess beslut skulle få stöd även ute i byarna. Det behövdes nog eftersom dess beslutanderätt nära nog tycktes obegränsad. Protokollen stadgade nämligen att kyrkorådet skulle "äga den fullmakt, at hwad de besluta och giöra skall wara så kraftigt, som hade hwar åbo i församlingen det sielf samtyckt och belofwat".¹⁷¹

Kyrkorådet verkar alltså ha spelat en dominerande roll i det lokala självstyret i Mörrum socken. Men bilden är inte helt entydig, eftersom det fanns en sockenstämma som fungerade parallellt med den representativa församlingen. Här skiljer sig den politiska kulturen i Mörrum från övriga delar av landet, där kyrkoråden stötte på ett hårt motstånd från den lokala bondemenigheten. Detta faktum reser ett par frågor:

— Vilka var kyrkorådets ledamöter? Bestod det enbart av bönder eller var socknens ståndspersoner också representerade?

— Vilket var kyrkorådets och sockenstämmans kompetensområden? Går det att finna några skarpa gränser för vad de båda lokalpolitiska arenorna fick göra eller inte göra? Skiljer sig detta från fråga till fråga?

Kyrkorådets ledamöter i Mörrum

Vilka satt i kyrkorådet? Var det det övre skiktet av hemmansägarna som, med nämndemän och kyrkovårdar i spetsen, deltog med socknens ståndspersoner? Eller fick också mindre bemedlade bönder i lokalsamhället delta i rådets möten?

Enligt protokollen var nämndemannen och kyrkvårdarna medlemmar i kyrkorådet. De omtalas första gången vid tiden för kyrkobygget, då man valde in ett antal extra ledamöter. Att kyrkvårdar och nämndemän var medlemmar av kyrkorådet även efter det att kyrkan stod färdig, ca 1775, framgår av två protokoll från senare datum.¹⁷²

Det är svårt att säga om kyrkvårdarna, ekonomiskt sett, var välbeställda bönder. Å andra sidan vet vi att nämndemannen, Masse Larsson, var ägare till tre brukningsgårdar, vilket gjorde honom till en av de mest välbärgade bönderna i Mörrum socken.

Protokollen förtäljer också att *mindre bemedlade bönder*, som inte innehade några speciella förtoendeposter, kunde vara medlemmar i kyrkorådet. Detta, då bönder utan särskilda epitet omnämns som medlemmar i kyrkorådsprotokollen. Att vanliga bönder deltog i kyrkorådet tillsammans med nämndemän och kyrkvårdar ligger helt i linje med den egalitet som rådde mellan bönderna vid den här tiden. *Marja Taussi Sjöberg* menar att det var vanligt att någon av lokalsamhällets bönder kunde adjungeras som bisittare i häradstinget, om nämndemannen själv inte kunde närvara.¹⁷³ Det finns alltså skäl att anta att kyrkvårdar och nämndemän inte utgjorde någon särskild privilegierad grupp i lokalsamhället.

En intressant beröringspunkt mellan kyrkorådet och de övriga hemmansägarna är också att de bönder som valdes som extraledamöter till kyrkorådet representerade varje fjärding. På det viset hade varje by och gård ett indirekt inflytande i kyrkorådets verksamhet. Att fjärdingarna hade en viss betydelse i lokalsjälvstyret framgår på ett ställe i protokollen. Stämman har just gett sitt bifall till att kyrkan skall byggas om, men det blir diskussion om vad det får kosta:

Församlingens ledamöter instämde alla däruti at bygnad och kyrkas utwidgande är oundwikeligen nödwändig.

Men angående sättet och fördelningen af kostnaden af arbete woro de alla inte eniga, utan blef belofwat at församlingens ledamöter fierdingsvis skulle församlas, och öfwerlägga, i sedan till kyrkiorådet inkomma med sina utlåtanden.¹⁷⁴

Det faktum att kyrkorådets extra ledamöter valdes av stämman fjärdingsvis och att stämman hänförde ett svårt ärende till fjärdingarna indikerar att kyrkorådet var ett representativt forum i Mörrum. Genom att hänskjuta stora och svåra frågor till fjärdingarna kunde bönderna samråda i mindre grupper. Det är dock svårt att säga något om hur stort fjärdingarnas inflytande var i Mörrum, eftersom de inte lämnade några protokoll efter sig. De hade troligtvis en viktig, men informell, plats i en politisk kultur, som i så hög grad dominerades av en representativ församling.

En intressant fråga är huruvida det fanns *ståndspersoner* representerade i kyrkorådet eller inte. I protokollen omnämns en stånds person bara en gång som medlem av kyrkorådet.¹⁷⁵ Oftast förekommer de när de skall verkställa ett ärende åt församlingen.¹⁷⁶

Det är troligt att ståndspersonernas närvaro skiftade över perioden, i den meningen att de var representerade i kyrkorådet vid vissa tillfälle medan det vid andra tillfällen inte fanns någon sådan ledamot. En möjlig orsak till detta kan ha varit, att de kunde framföra sina önskemål genom kyrkoherden. Det är han som berättar att greve Sparre erbjudit sig att hjälpa församlingen att köra byggnadssten till kyrkan. Kyrkoherden framför också brukspatron Kraaks och inspektör Jeppssons begäran att få en avskild bänkplats i kyrkan.¹⁷⁷

Sammanfattningsvis kan man säga att de flesta av kyrkorådets ledamöter var hämtade från socknens bönder. Socknens nämndeman och kyrkovårdar verkar ha varit självklara medlemmar i denna församling. Samtidigt fanns också bönder, vilka annars inte hade några särskilda förtroendeuppdrag, representerade.

Det är osäkert hur kyrkorådet utsågs och vilka kvalifikationer dess ledamöter skulle ha. Men protokollen ger oss ändå vissa ledtrådar. Det var församlingens bönder som valde de extra ledamöter som skulle organisera byggnadsarbetet av kyrkan. Förmodligen var det också hemmansägarna som tidigare hade valt kyrkorådets ordinarie ledamöter och att de representerade varje fjärding. Även ståndspersoner var representerade. Deras närvaro verkar dock inte ha varit varken särskilt regelbunden eller dominerande.

Med andra ord bör de flesta kyrkorådsledamöter också ha deltagit i stämman i egenskap av hemmansägare. Det egalitära förhållandet mellan lokalsamhällets bönder talar också för att kyrkorådets medlemmar bör ha deltagit i körslor och dagsverken. På det sättet bör de informella kontakterna mellan kyrkorådet och sockenstämman ha varit många. Detta kan vara en viktig förklaring till att hemmansägarna accepterade kyrkorådets stora inflytande, vad gäller det lokala självstyret i Mörrum.

Kyrkorådet och sockenstämmans kompetensområden i Mörrum

Vilket inflytande hade egentligen bondemajoriteten i jämförelse med de få ledamöter som satt i kyrkorådet? Vi ska här studera på vilket sätt deras kompetensområden skilde sig åt. En jämförelse av kyrkorådets och sockenstämmans fördelning av tuktärendena i socknen har redan visat att det tillhörde kyrkorådets kompetensområde. Men för att kunna dra några verkliga slutsatser kan man inte bara titta på ett kompetensområde utan analysen måste omfatta *alla* de områden som lokalsamfundet hade att handlägga.

Men för att underlätta undersökningen och göra den mer överskådlig har jag valt att studera två frågor. Den första är mera övergripande och gäller det projekt som under flera års tid kom att sysselsätta församlingen, nämligen *reparationen av kyrkan*. Valet är lämpligt av det skälet att kyrkobygget omfattade i stort sätt alla de ärenden som lokalsamhället hade att handlägga. Dessutom måste handläggningen av ärendet ha tett sig viktig för bönderna, då det var de som skulle bidra med både dagsverken och sammanskott.

Andra delen av undersökningen kommer att studera kyrkorådets och sockenstämmans kompetens vad gäller *kyrkans inventarier*. Detta motiveras med att

dessa ärenden i grunden var ekonomiska. Ett annat skäl är att ansvaret och fördelningen uppvisade en intressant förskjutning från kyrkorådet till sockenstämman. Detta kanske ger en fingervisning om den roll kyrkorådet kom att spela efter den undersökta perioden.

Reparationen av kyrkan Ombyggnaden av kyrkan var ett grundligt arbete. Kyrkoväggen på norra sidan revs och murades upp igen. Vapenhusets tak förbättrades och man satte upp en ny läktare. Man lade också in ett nytt kyrkogolv, där kyrkobänkarna skulle stå lade man ett golv av trä medan gångarna belades med ölandssten.

Hur var då arbetet fördelat mellan kyrkorådet och sockenstämman? I tabellen nedan redovisas den kvantitativa fördelningen mellan de båda forumens kompetensområde.

Tabell 2. Kyrkoarbetets fördelning mellan kyrkoråd och sockenstämma i Mörrum 1769–1797.

Typ av ärende	I	Kyrkorådet	I	Sockenstämman
Sammanskott		—		9
socknens ekonomi		14		7
Kyrkoreparationer		14		8
Ackordering		9		1

Källa: Mörrum sockenstämmoprotokoll: 1769—1797

Det första som är slående är att inget av ärendena tycks vara förbehållet någon av arenorna, med undantag av *sammanskottsärendena*. Att denna uppgift hamnade hos sockenstämman är självklart eftersom det var bönderna som skulle bidra med pengarna.

Men, trots att stämman beslutade om tre sammanskott i samband med kyrkobygget räckte inte pengarna till kyrkobygget.¹⁷⁸ Istället var man också tvungen att ta ett par lån för att kunna finansiera kostnaderna. Här framgår det att församlingens bönder inte hade den fulla kontrollen över *socknens ekonomi*. Visserligen är det sockenstämman som beviljar att man skall ta ett lån på 800 riksdaler. Men det är kyrkorådet som får till uppgift att upprätta skuldbrevet och skriva under lånet i hela församlingens namn. Rådet gick med på att verkställa beslutet, men med ett kraftigt förbehåll att lånet skulle vara "socknens gemensamma underskrift" och att "gårdarnas innehafware skola framgent för låhnet wara ansvariga".¹⁷⁹ Stämmans beslut att låta kyrkorådet låna pengarna blev tydligen prejudicerande, då rådet beslutar att låna ytterligare 700 rdr utan att först rådgöra med alla hemmansägarna i en offentlig sockenstämma.¹⁸⁰

Detta, att kyrkorådet lånar pengar utan att rådgöra med stämman, bryter mot vad som praktiserats av hävd i de gammalsvenska landskapen. Där skulle, som redan nämnts, ekonomiska överenskommelser fattas först när alla bönderna var närvarande och med allas samtycke. I Mörrum sker det motsatta,

att fullmäktigeförsamlingen kunde besluta om ett lån i församlingens namn utan att först konferera med de övriga hemmansägarna.

En genomgång av protokollen bekräftar det ovan sagda. Visserligen skall stämman, enligt tabellen, ha behandlat ca hälften av alla de ärenden som rörde *socknens ekonomi*. Men tittar man närmare på ärendenas kvalitativa innehåll stärks man i uppfattningen att det var kyrkorådet som hade huvudansvaret för sockenmedlen. Det var rådet som ansvarade för utlåningsverksamheten av kyrkans pengar¹⁸¹ och de löner som hantverkarna skulle ha för sina tjänster.¹⁸² De ekonomiska ärenden som stämman fick till dels, sammanskotten och det ovan beviljade lånet oräknat, rörde sig mest om påminnelser om låne- och tiondeinbetalningar.¹⁸³

Det var också kyrkorådet som hade det övergripande ansvaret för *kyrkoreparationen*. Det kunde bl.a. röra sig om inköp av material såsom spik, eller taljor till "stenhissningen".¹⁸⁴ Men också rent arbetstekniska frågor avgjordes av kyrkorådet, som hur läktaren skulle byggas så att den inte skulle ramla ner t.ex.¹⁸⁵ En viktig del av organisationsarbetet utgjordes av *ackorderingarna* av de olika hantverkarna.¹⁸⁶

Men, även om det hörde till kyrkorådets kompetensområde att organisera kyrkobygget så är inte bilden entydig. Det verkar bl.a. som om det var på sockenstämman som man avgjorde hur *dagsverkena* skulle fördelas.¹⁸⁷ Detta är förståeligt, eftersom organisationen av det praktiska arbetet rörde alla hemmansägarna. Det hände också ett par gånger att sockenstämman beslutade och verkställde i frågor som annars hörde till kyrkorådets kompetensområde. Stämman ackorderade också en takläggare från Kristianstad, samt beslutade i vilken ordning kyrkan skulle rivras och vilka inventarier som skulle lyftas ut först.¹⁸⁸

I övriga fall hade sockenstämman en tillbakadragen roll vad gäller kyrkoarbetets organisation. Av tabellen framgår att stämman skulle ha handlagt drygt hälften av alla ärenden som rörde kyrkoreparationen. Men om man tittar på ärendenas art blir bilden något annorlunda. Åter igen rörde det sig om påminnelser och meddelanden från kyrkoherden, som att bönderna borde skaffa fram byggnadsvirke eller att landshövdingen ännu inte givit sitt bifall till att påbörja ombyggnaden.¹⁸⁹

Kyrkans inventarier Ärendena som rörde kyrkans inventarier var många gånger av ekonomisk art, eftersom det rörde olika slags inköp. I Mörrum var vissa av de föremål som man införskaffade mycket kostsamma. Därmed är det befogat att ställa frågan vilken av de båda lokalpolitiska arenorna som hade makten att fatta beslut och verkställa i den här typen av ärenden. På det sättet får vi också indirekt ett svar på vem som ansvarade för kyrkomedlen under de perioder som kyrkokassan inte stod under landshövdingens och kyrkoinspektorns kontroll.

En genomgång av protokollen visar att det var kyrkorådet som både fattade beslut och verkställde ärendena i början av perioden. Från och med mitten av

1780-talet började sockenstämman ta egna initiativ vad gäller kyrkans inventarier, men det är fortfarande kyrkorådet som verkställer ärendena. Detta illustreras i nedanstående tabell:

Tabell 3. Kyrkans inventarier. Ärendenas fördelning mellan kyrkoråd (k) och sockenstämma (s), vad gäller beslut och verkställande i Mörrum socken 1769–1797.

År	I	Kyrkoråd	I	Sockenstämma
1770		k		—
1772		k		—
1778		—		s
1782		k k		—
1785		k		—
1786		k		s
1787		—		s
1788		—		(sk)(sk)
1790—91		—		(sk)
1794		—		ss
1797		k		—
Summa		7		8
Totalt		15		

Källa: Mörrum sockenstämmoprotokoll 1769—1797

Tabellen anger alla de år som Mörrum socken handlade ärenden som berörde kyrkans inventarier. Totalt rörde det sig om 15 st ärenden varav kyrkorådet (k) själv beslutade och verkställde 7 st. Under perioden behandlade sockenstämman (s) 8 st ärenden, av vilka kyrkorådet var delaktig i 3 fall (sk). Av tabellen framgår också att kyrkorådet själv ansvarade för nästan alla ärendena fram till 1786. Efter detta år är det på sockenstämman de flesta inventariefrågorna behandlas.

I början av perioden är det *kyrkorådet* som fattar beslut och verkställer i de olika frågorna. År 1770 tar man initiativ till att låta gjuta om klockan:

Kyrkiorådet samlat då kyrkoherden fördrag des det förställda tillstånd som kyrkan är uti, den lilla klockans ofärdighet och rådslogs utvägar till botande. Kyrkiorådet beslöt då at klockan oförlofwat skulle omgiutas så wida förråd war at tillgå: hwarom till konungs höga befalningshafwande med första skulle giöras och då tilika andragas at kyrkians återstående fordringar måtte blifwa inlösta och kan tymdest få bistånd i sitt torftiga tillstånd, hwarefter supplique expedierades.¹⁹⁰ (Förf. kurs.)

Citatet är intressant, eftersom det visar att det var kyrkorådet som förvaltade kyrkans medel. Tolkningen är trolig eftersom kyrkorådsmötet diskuterar hur man skall finansiera gjutningen. Man fattar ett beslut att skriva till landshövdingen för att be honom om hjälp att driva in de fodringar som kyrkan har på några låntagare. Detta talar för att konungens befalningshavande hade insyn i socknens ekonomi och att, som nämnts, kyrkorådet förvaltade pengarna.¹⁹¹

Första gången *sockenstämman* berördes av ett ärende som rörde kyrkans inventarier var 1778. Det är uppenbart att stämman vid den här tiden spelade en mer passiv roll när det gällde den här typen av uppgifter, då det var kyrkoherden som "påmint" församlingen att man skulle stryka klockstapeln med tjära och rödfärg.¹⁹²

Några år senare androg kyrkoherden att stora delar av kyrkomuren "var ofärdig" och att den behövde repareras, vilket var böndernas skyldighet att underhålla enligt kyrkolagen.¹⁹³

Ett år senare tog man åter upp frågan på dagordningen. Med den kunskap vi har om hur man lät verkställa sina byggnadsärenden blir man inte förvånad när bönderna lät ackordera murare som skulle ombesörja saken.¹⁹⁴ Detta är första gången som sockenstämman fattar ett ekonomiskt beslut i ett ärende som rörde kyrkans inventarier. Att det var hemmansägarna som fick till uppgift att laga kyrkogårdsmuren berodde på, som redan nämnts, att denna inte räknades som kyrkans egendom. Det var därför som kyrkorådet inte handlade ärendet och bönderna fick stå för kostnaderna. Men beslutet kan ändå ha varit prejudicerande i den meningen att sockenstämman nu kunde ta egna avgöranden, vilket hände 1788:

... förehades på offentlig sochnestämman den åstundan många i församlingen yttrat, at i klocke-tornet få ett slag-uhr, och blef allmänt samtyckt at kyrko-rådet hos konungens höga befallningshafwande och höga biskops ämbetet anmäla begäran, at för de medel kyrkan äger och framdeles församla kan få ett dylikt. Då och(så) uhrmakares förslag på kostnaden på ansökningen skall upptas.¹⁹⁵ (Förf. kurs.)

Det är tydligt att det var församlingsmedlemmarna som tog initiativet till att skaffa en klocka till kyrktornet. Man fattade också ett sådant beslut. Men samtidigt är det viktigt att notera att det var *kyrkorådet* som fick i uppdrag att *verkställa* ärendet. Detta beror förmodligen på på det komplicerade förhållande som socknen hade till landshövdingen och "höga biskops ämbetet" vad gällde kyrkans ekonomi. Som framgått ovan var det kyrkorådet och kyrkoherden som förvaltade kyrkomedlen under länsstyrelsens överinseende, via revisionen. Kyrkorådet kunde alltså fatta egna ekonomiska beslut. Men nu när sockenstämman fattade ett större avgöranden vågade man tydligen inte göra detta utan att först höra med landshövdingen och biskopen. Att kyrkorådet sedan fick uppdraget att framföra ärendet beror helt enkelt på praxis.

Det viktiga är emellertid att sockenstämman nu fick befogenhet att handlägga ärenden som rörde kyrkans inventarier. År 1790 så fattade man åter ett beslut som rörde kyrkoklockan, vilket kyrkorådet fick verkställa.¹⁹⁶ Fyra år senare så bestämde stämman att läktaren skulle utvidgas.¹⁹⁷ Man biföll också kyrkoherdens förslag att dels "limfärga måla före skranket witt", dels att låta göra två lås till kyrkogårds grindarna.¹⁹⁸

Men som framgår av ovanstående tabell så fortsatte kyrkorådet att fatta beslut och verkställa olika frågor. Så sent som 1797 så samlades kyrkorådet i församlingens fattigstuga för att diskutera kyrkans tak.¹⁹⁹

Sammanfattningsvis fick alltså sockenstämman under slutet av perioden

ökad befogenhet, inte bara i sådana frågor som kyrkogårdsmuren utan också de ärenden som specifikt rörde kyrkobyggnaden. På stämman kunde man med andra ord fatta beslut som i grunden var av ekonomisk natur och som tidigare hade varit förbehållet kyrkorådet. Det är också slående att sistnämnda forum mera fick rollen som verkställande organ till skillnad från tidigare då rådet också fattade egna beslut. Men samtidigt är det viktigt att framhålla att kompetensfördelningen i viss mån kvarstod och att kyrkorådet inte hade spelat ut sin roll som lokalpolitiskt forum då man också fortsättningsvis fick ta hand om både tuktärenden²⁰⁰ och inventarieärenden.

Sammanfattning och diskussion

Uppsatsens huvudsyfte har varit att utröna om det fanns några skillnader i politisk kultur mellan de socknar som låg i Blekinge och de socknar som låg i de gammalsvenska delarna av Sverige. Frågan tar sin utgångspunkt i K H Johanssons, numera, klassiska avhandling om de svenska sockenstämmorna. Han drar slutsatsen att stämmorna var demokratiska institutioner, där alla församlingens medlemmar fick delta och fatta beslut. I ett kortare avsnitt försöker han också visa att de skånska sockenstämmorna, med sin korta stämmotradition, mera var överhetens forum, medan församlingarna inte hade något att säga till om.

Genom att undersöka två socknar i Blekinge, Mörrum och Backaryd, har jag försökt att visa, att Blekinge snabbt fick igång en mycket livaktig politisk kultur. Men det existerade också viktiga skillnader, som visar att en del av socknarna i landskapet utvecklade ett eget självstyre som klart bryter mot det som var praxis i de gammalsvenska landskapen. Detta gäller bl.a. för Mörrum som, i likhet med de andra socknarna med kyrkoråd, låg i den rika dalbygden. Backaryd, som låg i skogsbygden, hade ett mer traditionellt självstyre som liknar det gammalsvenska. I det följande skall jag kort redogöra för skillnaderna och likheterna. Samtidigt skall jag försöka diskutera orsakerna till varför de båda socknarna utvecklade så olika lokalpolitiska traditioner.

Uppsatsen har visat att den politiska kulturen i *Mörrum* uppvisade mycket viktiga skillnader gentemot Backaryd och de gammalsvenska landskapen:

– Socknens hemmansägare överlät större delen av den lokalpolitiska frågorna till en representativ församling, kyrkorådet. Det gäller bl.a. tuktärendena som bedrevs som äldstetukt, vilket innebar att kyrkorådet hade rätt att utdöma stockstraff och böter. I de gammalsvenska landskapen var det stämman handlade dessa ärenden.

Kyrkorådet ansvarade också för viktiga frågor som rörde kyrkan, även om det är viktigt att poängtera att sockenstämman ibland behandlade sådana ärenden.

– Kyrkorådet kunde som socknens representanter fatta avgörande ekonomiska beslut. Detta kunde ske i form av ackorderingar, inköp av dyrbara inven

tarier och lån. Det är uppenbart att samfällda överenskommelser i privaträttslig anda inte var lika tongivande i Mörrum socken som i de gamla delarna av Sverige.

Vad var då orsaken till att Mörrumbönderna utvecklade en politisk kultur som skilde sig från Backaryd och de gammalsvenska landskapen? Jag tror att det finns en rad olika faktorer som bidrog till detta:

— Mycket tyder på att den *ekonomiska situationen* i socknen var god. Kyrkan hade också en del affärsveksamhet som kan ha gett en del inkomster. Detta kan ha bidragit till att kraven på att bönderna skulle delta i sammanskott blivit mindre. Av den anledningen behövdes inte sockenstämman, utan kyrkorådet fick ta hand om ärendena. Det var först när kyrkoreparationen krävde större medel som en sockenstämma konstituerades i församlingen.

— *Praxis*. Det finns tecken på att kyrkorådet funnits längre än sockenstämman. Den bör alltså redan ha varit en accepterad del av den politiska kulturen i socknen. Mycket tyder ju på att det inte fanns sociala eller klassmässiga skillnader mellan kyrkorådets ledamöter och sockenstämman. Tvärtom deltog kyrkvårdar och nämndemeän sida vid sida med bönder som annars inte hade några andra förtroendeuppdrag.

Det finns också tecken som visar att kyrkorådsledamöterna representerade gårdarna i socknen, som var indelade i fjärdingar, och att en del frågor kan ha behandlats på fjärdingsmöten. Kyrkorådsledamöterna bör därmed ha varit väl integrerade i lokalsamhället. Därför bör de, som alla de övriga bönderna, ha varit skyldiga att delta på stämmorna. Man kan därför med goda skäl anta att kyrkorådet och sockenstämman på ett eller annat sätt stod i ständig kontakt med varandra, fast på ett informellt sätt.

— *Närheten till Karlshamn*. En ny lokalpolitisk kultur, som i Mörrum, uppstår inte ur ett vakuum utan ser sig om efter förebilder för hur detta självstyre skall se ut. Den utvecklas, som redan nämnts, i interaktion med centralmakten och dess förträdare. Men den är heller inte opåverkad av de socioekonomiska förhållandena eller den historiska bakgrund som det omgivande landskapet präglats av. På samma sätt stod lokalsamhället i ständig kontakt med de närliggande städerna. Ett utbyte som, enligt vissa forskare, måste ha ökat ju närmare varandra lokalsamfundet och städerna låg. Följaktligen är det troligt att Mörrumborna till viss del tog intryck av det organ som ansvarade för kyrkans förvaltning i Karlshamn, nämligen kyrkorådet.²⁰¹ Med detta stadskyrkoråd som förebild kunde de sedan utveckla ett lokalsjälvstyre efter socknens egna förutsättningar. På det sättet växte det fram en representativ församling i socknen som kom sig av socknens ökade behov av ett forum att agera genom.

Dessa resultat till trots är det intressant att notera att sockenstämma inrättades i samband med ett stort organisatoriskt och ekonomiskt projekt, som krävde böndernas direkta bifall och verkställelse. Mot slutet av perioden fick stämman också ökade befogenheter att handlägga olika ärenden. På det sättet utvecklades en lokalpolitiska blandform i Mörrum, där både sockenstämman och kyrkorådet kunde fatta beslut i olika frågor.

I *Backaryd* utvecklades i stället en stark sockenstämmotradition. En orsak till detta kan vara att socknen hade det sämre ekonomiskt ställt än Mörrum. De ekonomiska kraven krävde böndernas deltagande, samtidigt som de blev intresserade av att ta hand om socknens ärenden. En annan orsak till att *Backaryd* fick ett lokalsjälvstyre som liknade det svenska kan vara att socknen gränsar till Småland.

En viktig skillnad gentemot Mörrum är att sockenstämman i *Backaryd* var mer konfliktfylld. Bönderna ansåg bl.a. att fattigvården var för dyr. Detta fick till följd att de ställde ökade krav på de fattiga och deras släktingar att själva bidra till fattigvårdens kostnader. I samband med detta försökte bönderna få de obesuttna tjänstehjonen och torparna att delta i dagsverken och i samman skott. Kraven mötte på kraftiga protester, då de obesuttna vägrade att delta. Orsaken till de obesuttna gruppernas ovilja bör enligt min mening dels sökas i att de obesuttna inte deltog i lokalsamhällets utskylder p.g.a. praxis, dels i de privaträttsliga principer som fanns i det gamla agrarsamhället. De som berördes av sammanskotten skulle delta i besluten. De skulle också få rätt att delta i stämmans övriga verksamheter. Men i *Backaryd* innebar de obesuttnas deltagande inga sådana rättigheter, vilket ledde till motstånd från deras sida.

I Mörrum fick de obesuttna över huvud taget inte delta, utan bönderna fungerade som deras representanter, i egenskap av hushållets överhuvud. Att de obesuttna accepterade detta kan ha berott på praxis och att de socioekonomiska skillnaderna mellan de olika grupperna upplevts som större.

Båda socknarna liknade varandra vad gällde *revisionen* av kyrkans medel. Denna sköttes inte av församlingen, vilket var brukligt i de gammalsvenska landskapen, utan av landshövdingen och kyrkoinspektorn. Däremot hade församlingarna rätt att förvalta pengarna och ta egna beslut om hur de skulle användas, även om det hände att Mörrum socken först frågade landshövdingen till råds.

En annan viktig likhet är att socknarna hade synnerligen god kontakt med landshövdingen. Han gav råd vid konflikter mellan *backaryds*bönderna eller stödde dem då torparna vägrade att delta i kyrkobygget. I Mörrum var han den som initierade sockenstämman.

Till sist är det viktigt att framhålla likheterna mellan Mörrum och *Backaryd* och de gammalsvenska landskapen. Den viktigaste likheten är allmogens viljan att lösa de lokalpolitiska problemen via olika fora — fora som accepterades av alla de inblandade, även om det var i skepnad av ett kyrkoråd eller en sockenstämma. Frågorna som behandlades i de båda socknarna var dessutom av samma slag som i de gammalsvenska socknarna. Det kunde gälla skötseln av de fattiga, de gemensamma byggnaderna eller socknens ekonomi.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den lokalpolitiska kulturen uppvisar både likheter och viktiga skillnader gentemot de gammalsvenska landskapen. Trots detta var den politiska aktiviteten i de båda socknarna livliga.

Noter

1. Särskilt Småland, Östergötland och Uppland har varit föremål för omfattande undersökningar: Ragnar Gullstrand, *Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsen under 1600-talet*, 1923; K H Johansson, *Svensk sockensjälvstyrelse 1686—1862. Studier med särskild hänsyn till Linköpingsstift*, 1937; Peter Aronsson, *Bönder gör politik*, 1992 och Alberto Tiscornia, *Statens, godsens eller böndernas historia. Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800—1880*, 1992.
2. K H Johansson, s. 1 f, s. 22 f, s. 316 f och s. 327 och Peter Aronsson, *Delaktighet. Sockenstämman som forum för den lokala offentligheten och självstyret: En jämförelse mellan Öja och Bergunda socknar ca 1680—1845*, 1986 (C-uppsats, Växjö) s. 197 f.
3. Branstodsöreningarna var ett försäkringsliknande arrangemang där bönderna förband sig att stödja varandra ekonomiskt vid bränder.
4. K H Johansson, s. 230 ff och s. 237.
5. Mörrum och Backaryd. 1769—1797 respektive 1773—1799. Lunds landsarkiv, Backaryd och Mörrum kyrkoarkiv K I:1.
6. Socknarna är *Asarum socken*. Kyrkorådsprotokoll 1736—79. Sockenstämmoprotokoll med inslag av k. r. protokoll 1773—1862. *Gammalstorp socken*. k. r. protokoll 1722—92. Där ingår också s. st. protokoll 1788—94. *Nättraby socken*. k. r. protokoll 1743—85. s. st. protokoll 1792. *Torhamn socken*, där sockenstämman dominerade 1782—1854, men med inslag av kyrkoråd åren 1789, 1792—94, 1813 o.s.v.
7. Kyrkoherden i Mörrum förde både Kyrkoråds- och sockenstämmoprotokollen i samma bok.
8. Eva Österberg, "Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550—1850", *Historisk tidskrift* 1987:3 s. 324.
9. Ragnar Gullstrand, s. 25 f och s. 79 och K H Johansson, s. 120 ff.
10. Bengt Sandin, *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan* 1986 s. 35 och s. 73 ff.
11. Eva Österberg, 1987 s. 330 f.
12. Eva Österberg, "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt-Kompromiss-Politisk kultur", *Scandia* 1989:1 s. 75.
13. Eva Österberg, 1987 s. 331.
14. Harald Gustafsson, *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyre på 1800-talets landsbygd* 1989 s. 12 ff.
15. Eva Österberg, 1989 s. 87 ff.
16. Peter Aronsson, 1992 s. 51 ff.
17. Peter Aronsson, aa s. 36 ff.
18. Peter Aronsson, aa s. 60 ff, s. 107 f och s. 130 f.
19. K H Johansson, s. 47 f.
20. Detta skedde bl.a. då bönderna tog ut sina bränvinshattar ur kyrkoförrådet igen och sedan vägrade att lämna tillbaka dem. 27 oktober och 1 november 1771. Prästlönen var också en tvistefråga. Mörrums sockenstämmoprotokoll: 22 april 1772.
21. Om hermeneutik och tolkning se Per-Johan Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*, 1979 bl.a. s. 44 ff.
22. Kapitlet utgör till vissa delar en kraftigt förkortad version av en större undersökning av de båda socknarnas socioekonomi. Den som önskar läsa undersökningen i sin helhet hänvisas till min C-uppsats: Robin Gullstrand, *Lokalt självstyre i Blekinge. Participation och representation...*, 1992 (C-uppsats, Lund) s. 12 ff.
23. Västra och östra Blekinge delas genom Backaryd och Ronneby socknars västgräns. Sven Björnsson, *Blekinge. En studie av det blekingska kulturlandskapet*, 1946 s. 22.
24. Sven Björnsson, s. 41 och s. 44.
25. Sven Björnsson, s. 76 f.
26. Robin Gullstrand, s. 18 ff.
27. I Mörrum var ökningstakten 29% mellan 1685—1733 och 22% mellan 1733—1777. I

- Backaryd var densamma — 20% 1685—1733, en minskning som kompenseras av en kraftig ökning med 82% mellan 1733—1777. Orsaken till den drastiska minskningen i början av perioden diskuteras i min uppsats: Robin Gullstrand, s. 21 f.
28. Robin Gullstrand, s. 22 f.
 29. Sten Carlsson *Svensk historia 2*, 1964 s. 77 och Mauritz Bäärnhjelm, "Från samfällt bruk till enskilt ägande". *Om äganderättens historia*, Nordiskt rättshistoriskt symposium, 1983 s. 379 f.
 30. Sten Carlsson aa ibid.
 31. Lars-Olof Larsson sätter bl.a. den omfattande skatteköpsverksamheten, i den småländska gränsbygden, i samband med "böndernas relativa burgenhet". *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga*, 1983 s. 105.
 32. Robin Gullstrand, s. 17 ff. Se också Lars-Olof Larsson, s. 18 f.
 33. Robin Gullstrand, ibid.
 34. Robin Gullstrand, s. 26 ff.
 35. T.ex. kan nämnas att Greve Sparres frälsegård köptes av en handelsman Stenhoff i Karlshamn och av grevens skattehemman tillhörde nu en brukningsgård Major Silfverstolpe. Robin Gullstrand, s. 30 f.
 36. Förållandet mellan staden och dess omland är dåligt utredd i svensk forskning. Dock har Harald Gustafsson dragit upp de teoretiska linjerna för en sådan forskning, som han i viss mån har prövat empiriskt. Harald Gustafsson, "Stad omland perspektivet..." *Historisk tidskrift* 1:1990 s. 50 ff.
 37. Om kyrkorådets inflytande i Mörrum se Robin Gullstrand, s. 71 ff och s. 89.
 38. Framställningen bygger främst på en avhandling av Valter Elgeskog, *Svensk torpbebyggelse. Från 1500-talet till laga skiftet 1945*, men också på Sten Carlsson, *Svensk Historia 2*.
 39. Valter Elgeskog, s.116 ff.
 40. Valter Elgeskog, s. 256 f.
 41. Valter Elgeskog, s. 257 ff. En genomgång av de kontrakt som innehöll en kombination av torpskatt och dagsverken (237 st) visade att antalet dagsverken i medeltal uppgick till 7 dagar om året. Bara i ett undantagsfall uppgick antalet dagsverken till 52 dagar.
 42. Sten Carlsson, s. 81 och Valter Elgeskog, s. 248.
 43. Valter Elgeskog, s. 370 ff.
 44. Valter Elgeskog, s. 262 och s. 381 f.
 45. K H Johansson, s. 46 ff.
 46. K H Johansson, s. 318 och s. 324 ff.
 47. K H Johansson, s. 52.
 48. Se t.ex. Mörrum: 16 september 1769, 30 september 1770, 15 oktober 1786 och 22 april 1787. Backaryd. 16 oktober 1774, 1 juni 1777 och 29 juni 1794.
 49. Kyrkoherden i Mörrum påpekar också på en sockenstämma, att behovet av en ny kyrka var föranledd av befolkningsökningen: "... föredrog kyrkoherden behovet av kyrkans reparation... medan kyrkan i anseende til folkets tillväxt är allt för liten ..." Mörrum: 30 september 1770.
 50. Backaryd: 16 oktober 1774, 1 juni 1777 och 27 juni 1783.
 51. Backaryd: 1 juni 1777, 2 september 1794 och 3 augusti 1794.
 52. En bonde ackorderades bl.a. att reparera fattigstugan. När taket sedan behövde förbättras fick samma bonde åter göra arbetet till ett pris som sedan skulle fastställas. Mörrum: 18 februari 1776 och 15 oktober 1786.
 53. Mörrum: 30 januari 1774 (murarmästare), 20 mars 1774 (timmermästare), 10 juli 1774 (glasmästare), 30 juli (klockare Lindkvist ackorderas om golvläggning), 23 oktober 1774 (snickare).
 54. Mörrum: 4 augusti 1782.
 55. Tolkningen av skedet ges i sin helhet i min c-uppsats. Robin Gullstrand, s. 36 f.
 56. K H Johansson, s. 298.

57. K H Johansson, s. 313.
58. Generalguvernementet upplöstes 1693 och Skåne blev ett eget guvernement. Dess existens upphörde i och med att Malmöhus- och Kristianstad län bildades 1719. Gösta Johannesson, *Skåne, Halland och Blekinge. Om skånelandskapens historia* 1984 s. 197 ff.
59. K H Johansson, s. 233.
60. Mörrum: 13 september 1770 (landshövdingen). 28 augusti 1774 och 22 januari 1770 (kyrkoinspektorn).
61. Mörrum: 5 februari 1774.
62. Mörrum: Advent 1774.
63. Se kapitlet om kompetensfördelningen av socknens ärenden mellan kyrkorådet och sockenstämman i Mörrum.
64. Mörrum: 5 juni 1774 och 26 juni 1774.
65. Backaryd: 16 oktober 1774, 27 juni 1783 och 1787 (datum och månad ej angiven).
66. Se t.ex. Mörrum: 1774 S: S Trinitatis. Backaryd: 12 augusti 1798.
67. Mörrum: 16 september 1769, 11 februari 1770, 20 mars 1774, 23 oktober 1774, 14 maj 1775, 8 juli 1792 och 22 juli 1792.
68. Mörrum: 22 januari 1770.
69. Förpantning innebär att en summa pengar lånades ut mot ett stycke mark som säkerhet. Mörrum sockenstämmoprotokoll: 22 januari 1770.
70. Mörrum: 13 februari 1770.
71. Kyrkorådet biföll bl.a. två ståndspersoner och deras familjer egna platser på läktaren med motiveringen att "...förbemälte herrar äfven gifvit douseurer til kyrkan..." : Mörrum: 20 december 1774.
72. Mörrum: 22 maj 1775.
73. Mörrum: 15 söndagen post Epiphania 1786.
74. Backaryd: 1798 (datum och månad ej angiven).
75. Backaryd: 16 oktober 1774, 1 juni 1777, 11(månad ej angiven) 1790, 13 juli 1794, 5 maj 1799.
76. K H Johansson, s. 254.
77. Peter Aronsson, 1986 s. 17 f och 1992 s. 78.
78. Backaryd: 4 juli 1773, 16 oktober 1774 och 20 juli 1795.
79. "Kyrkowärten och gästgifvaren Tofve Månsson gaf wid handen at han har Kungliga Majestäts befallningshafandes resolution till sex ekars utstämpling till fotwård, påskrefwen med Herr Jägarmästarens ordrer till skogswacktarens om verkställigheten häraf... *gjorde gästgifvaren Tofve Månsson berättelse om förloppet på landscancelliet* den 23 september meder stöd af probsten och kyrkoherden sökte öfvertala sine medbröder, at efter högwälborne Herr Baron Landshöfdingens begäran willja fyra ören af firdingen för uti sex år... till lazarets inrättning": Backaryd: 16 oktober 1774.
80. Backaryd: 2 september 1794.
81. Mörrum: 15 oktober 1786 och 26 juni 1785.
82. Mörrum: 13 januari 1774, 11 september 1774 och 19 januari 1774.
83. Mörrum: 11 september 1774, 14 maj 1775 och 24 maj 1772.
84. Mörrum: 1774 9 januari.
85. Mellan 1776—1785 väljs sexmän vid sju tillfällen i Öja och fyra i Bergunda. Peter Aronsson, 1986 s. 15.
86. Gösta Lext, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*, 1968 s. 122.
87. Kyrkoherden klagar på att de inte fullföljer sina uppgifter, då ha anmärker att "... man beklagligen förmärkt den ena oordenligheten efter den andra, utan at uppsyningsmännen [och sexmän] det anställt". Mörrum sockenstämmoprotokoll: 7 september 1778. Se också K H Johansson aa s. 267 ff.
88. Mantalslängder för Backaryd. Blekinge läns landskontors arkiv: Östra fögderiet: 1785—1789 E III a: 8, 10, 11, 12 En liknande tidsserie av mantalslängder för Mörrum finns inte.

89. K H Johansson, s. 287 ff.
90. Se bl.a. Mörrum: 1 november 1771.
91. Peter Aronsson, 1992 s. 18 f. Jmfr också K H Johansson ibid.
92. Backaryd: 30 december 1792.
93. Backaryd ibid.
94. K H Johansson, s. 331 ff.
95. Björn Furuhagen, "Sockenstämmans sociala kontroll-Exemplet Harg". *Historisk tidskrift* 1992 s. 32 ff.
96. Det är bara på de två första stämmorna som kyrkoherden frågar församlingsborna, om de hade några klagomål på tjänstehjonen. Något sådant hade de inte, med undantag av en kvinnlig ståndsperson som anmäler trätor mellan ett torparepar. Frågan hänskjöts dock till kyrkorådet, vilket visar att stämman inte hade kompetens att döma i dylika frågor. Mörrum: 30 september 1770 och 27 oktober 1771.
97. Enligt SAOB användes ordet "husfolk" främst om tjänstefolk.
98. Mörrum: 27 oktober 1771, 14 maj 1775, 13 september 1789, 21 september 1794 och 14 maj 1775.
99. Vid en stämma frågar slutligen kyrkoherden "om någon hade att andraga eller föreslå kyrkodicinlinens förbättrande, och god ordnings vinnande". Till skillnad från kyrkoherden själv hade ingen av de närvarande hemmansägarna något att komma med. Kyrkoherden föreslår då bl.a. "... om inte mera ordning borde vara med psalmens sjungande, at alla följa klockaren, på det icke som före skedt en wers sjungas upp i kyrkan, då nedre i kyrkan sjungas en annan?" Mörrum: 13 september 1770.
100. Björn Furuhagen drar en annan slutsats och menar att besuttenhetsaspekten hade en tydligare genomslagskraft på sockenstämman i Harg, aa s. 40 f.
101. Mörrum: 12 augusti 1770.
102. Mörrum: 20 januari 1770, 27 juni 1772, 18 januari 1778, 13 december 1781, 27 januari 1782 och 19 september 1790.
103. Backaryd: 30 december 1792.
104. Ulla Johansson, "Lokal fattigvård i Stockholm", Studier tillägnade Birgitta Ericson, 1985 s. 85.
105. K H Johansson, s. 320 och Peter Aronsson, 1992 s. 202. Jmfr också Sverker Oredsson "Samhällelig eller enskild fattigvård? En linje i debatten inför 1871 års fattigvårdslagstiftning", *Scandia* 1971: 1 s. 148 f.
106. Peter Aronsson, ibid.
107. Mörrum: 22 april 1787.
108. Förmodligen hade den ingen större verkan på bönderna, eftersom förmaningarna kom med jämna mellanrum under periodens lopp. Mörrum: 14 maj 1775, 7 september 1778 och 15 oktober 1786.
109. Backaryd: 29 januari 1786.
110. Backaryd: 30 september 1787.
111. Backaryd: 1787 (inget datum angett).
112. 1723 års prästprivilegier § 11. K H Johansson, s. 48.
113. "...Till wilken kallade woro icke allenast alla hemmansegare utan och alla torpare, gerningsmän och sådane som kunde ega hog att nogot gifwa". Backaryd: Söndagen 11 (månad okänd) 1790.
114. Undersökningen redovisas i sin helhet i min uppsats. Robin Gullstrand, s. 52 ff.
115. Peter Aronsson, 1992 s. 162.
116. K H Johansson, s. 186 ff.
117. Eva Österberg, 1987 s. 335.
118. Aronssons diskussion förs mera utförligt i c-uppsatsen, men antas också principiellt i hans avhandlingsarbete. Peter Aronsson, 1986 s. 22 ff och 1992 s. 142 och s. 162
119. Börje Harnesk, *Legohjon* 1990 s. 44 ff.
120. Däremot kan man spåra en tjänstehjonsdebatt med patriarkala inslag i riddarhuset och senare även bland liberalt sinnade riksdagsledamöter. Det är också intressant

att notera, att det var först när husagans avskaffande diskuterades, i mitten av 1800-talet, som bönderna anslöt sig med patriarkala argument. Börje Harnesk, s. 88 ff, 32 ff och s. 104 ff.

121. Börje Harnesk aa s. 114.
122. Lars Edgren, "Tjänstefolk på 1700- och 1800-talen" (recension) *Historisk tidskrift* 1:1991 s. 109.
123. Börje Harnesk, s. 128 ff.
124. Börje Harnesk, s. 144 ff.
125. Börje Harnesk, s. 146.
126. Lars Edgren, s. 109.
127. Peter Aronsson, 1986 s. 26.
128. Backaryd: 26 juni 1794.
129. Förordningen, som gällde fram till 1862, skapade en hel del missnöje. Därför gav man allmogen rätt att sockenvis sluta särskilda lönekonventioner. Förmodligen var det ett sådant avtal som man förhandlade om i Backaryd. Valter Elgeskog, s. 344 ff. Exemplet finns också i Mörrum, dock utan att de obesuttna nämns. Mörrum: 22 april 1772.
130. Backaryd: 4 juli 1773, 16 oktober 1774, 1 juni 1777 och 27 juni 1783.
131. Backaryd: 27 juni 1783.
132. Backaryd: söndagen 11 (månad okänd) 1790.
133. Backaryd: 29 juni 1794.
134. Backaryd: 13 juli 1794.
135. K H Johansson, s. 42.
136. G. Wetterberg, *Handbok i kyrkolagfarenhet*, 3:e upplagan 1933 s. 88.
137. jmf K H Johansson, s. 191.
138. Backaryd: 13 juli 1794.
139. Peter Aronsson, 1992 s. 205.
140. Backaryd: 5 maj 1799.
141. Backaryd: En kungörelse som "upplästes på Backary predikostol söndagen den 3 augusti 1794".
142. Backaryd: 20 juli 1795.
143. Backaryd: 16 september 1798.
144. Backaryd: 16 april 1799.
145. Claes J Raab var landshövding i Blekinge län mellan 1799—1800.
146. Backaryd: 5 maj 1799.
147. Mörrum: t.ex. 16 september 1769, 30 september 1770, 15 oktober 1786 och 1 juni 1794.
148. Gösta Lext, *Mantalskrivningen i Sverige...*, 1968 s. 84.
149. Det är möjligt att denna praxis gav upphov till det lagförslag som lades fram i riksdagen år 1800. Enligt förslaget skulle hemmansägaren göras ansvarig för torparens skatt till kronan. Bondeståndet var förstås tveksamma. Trots detta blev lagen fastslaget i en kunglig förordning år 1803. Intressant härvidlag är att bönderna hade rätt att få full kompensation för skatteplikten genom att utkräva dagsverken av torparna. Valter Elgeskog, s. 341 f.
150. Ofta utgick sammanskotten från varje helt hemmantal, även om andra skattesatser kunde användas, t.ex. 1/4 hemmantal. Ibland benämndes ett helt hemmantal som "fullgård" eller "helgård". Enligt SAOB är benämningen "helgård" detsamma som ett helt hemman. Benämningen "fullgård" är dock något oklar, men bör i det här specifika fallet ha samma betydelse. "Matlag" omnämns också i protokollen, men då som en fastighet som var mindre än ett helt hemmantal. Mörrum: 20 mars 1774, 16 september 1769, 1774 S. S. Trinitatis, 8 juli 1792.
151. Mörrum: 27 oktober 1771.
152. Detta bekräftas också av Svensk uppslagsbok, 1952, som säger att ordet "åbo" användes om bönder.
153. Mörrum: 9 januari 1774.
154. Mörrum: 30 september 1770.

155. Mörrum. 30 juni 1776.
156. Kyrkorådsprotokollen är mer omfattande än sockenstämmornas. Se också Inledningskapitlet not 6.
157. K H Johansson, s. 238 ff.
158. Ragnar Gullstrand, s. 21 ff.
159. K H Johansson, s. 247 f.
160. Peter Aronsson, 1992 s. 183 ff.
161. Backaryd: 12 augusti 1798.
162. Backaryd: 4 juli 1773.
163. Backaryd: 18 november 1781.
164. Backaryd: 22 april 1792.
165. Backaryd: 11 maj 1792.
166. K H Johansson, s. 50.
167. Backaryd: 15 april 1794.
168. Efter ett halvår samlades bönderna åter i ett sammanskottsärende i samband med prästgårdsreparationen. Inte heller den här gången kallas mötet för sockenstämma av kyrkoherden. Mörrum: 16 september 1769 och 11 februari 1770.
169. Mörrum: 13 september 1770.
170. ... *blef efter 8 dagar skedd kungörelse allmänd sochnestämma hållen i kyrkian då sochnemännen enhälligen woro tillstädes, och sedan kyrkoherden föreständigt dem hvad prästeprivilegierna om sådana stämmor stadga, och den domskraft af witsord som dessa stämmobeslut äga, föredrogs af kyrkioherden...* (Förf. kurs) Mörrum: 30 september 1770 och 27 oktober 1771.
171. Mörrum: 30 januari 1774.
172. 15 söndagen post epiphania 1786. *War kyrkorådet samlat, utom kyrkowärdarna, nämndeman Masse Larsson, bonden Jon Swensson i Lönnemåla, Swen Persson i Mörrum...* Se också Mörrum kyrkorådsprotokoll: 30 september 1770, 18 januari 1778 och 26 april 1789.
173. Marja Taussi sjöberg, "Staten och tinget under 1600-talet", *Historisk tidskrift* 2:1990 s.171 ff.
174. Mörrum: 30 september 1770.
175. Mörrum: 26 april 1789.
176. Mörrum kyrkorådsprotokoll. 19 juni 1774, 21 augusti 1774 och 28 augusti 1774
177. Mörrum: 26 juni 1774, 20 december 1774 och 22 maj 1775 (Inspektör Wikbom lämnar en skriftlig begäran att få bänkplats i kyrkan).
178. Mörrum: 20 mars 1774, S:S Trinitatis 1774 och 14 Maj 1775.
179. Mörrum: 1774 S: S Trinitatis.
180. Mörrum: 17 juli 1774.
181. Mörrum: 22 januari 1770, 13 februari och 28 augusti 1774.
182. Mörrum: 28 augusti, 11 september 1774 och 15 juni 1790.
183. Mörrum: 18 februari 1776, 13 september 1789, 30 oktober 1790.
184. Mörrum: 19 juni 1774.
185. Mörrum: 11 september 1774.
186. Mörrum: t.ex.13 februari 1774, 10 juli 1774, 30 juli 1774, 3 och 23 oktober 1774.
187. Mörrum: 15 maj 1774 och 1774 S:S Trinitatis.
188. Mörrum: 20 mars 1774, 15 maj 1774.
189. Mörrum: 29 september 1772 och 27 oktober 1771.
190. Mörrum: 20 maj 1770.
191. Kyrkorådets ansvar för sockenmedlen visar sig på många olika sätt. Vid ett tillfälle så beställer man en ny mässkjorta. En annan gång visar en guldsmed upp den nattvardskalk som kyrkorådet låtit beställa och man betalar honom för arbetet han gjort. Inventarieärendenas ekonomiska anknytning blir också tydlig när man ackor derar de hantverkare som skall reparera klockstapeln. Mörrum: 24 maj 1772, 26 juni 1785 och 4 augusti 1772.

192. Mörrum: 7 september 1778.
193. År 1748 försökte bönderna i Skåne och Blekinge komma ifrån denna skyldighet, vilket inte beviljades av Kungl. Maj:t. Se K H Johansson, s. 307. Mörrum: 15 oktober 1786.
194. Mörrum: 22 april 1787.
195. Mörrum: 15 juni 1788.
196. Mörrum: 30 oktober 1790 och 15 juni 1791.
197. Mörrum: 1 juni 1794.
198. Mörrum: 21 september 1791.
199. Mörrum: 29 januari 1797.
200. Mörrum: 26 april, 3 maj 1789, 19 september 1790 och 29 januari 1797.
201. I Karlskrona och Karlshamn konstituerades kyrkoråd så tidigt som 1686 respektive 1692.

Bilaga

Lokalsjälvstyrets kompetensområden i Mörrum och Backaryd ca 1769—1799

MÖRRUM		BACKARYD	
Typ av ärende I	Kyrkorådet I	Sockenstämman I	Sockenstämman
SOCKNENS BYGGNADER			
Kyrkans inventarier	6	11	4
Kyrkoreparationer	14	8	12
Prästgårdsreparationer	1	6	1
Övrigt	11	5	5
summa/ % ärenden	32(18%)	30(13%)	22(44%)
SOCKNENS EKONOMI			
Kyrkans ekonomi	14	7	4
Sammanskott	—	9	3
Utebliven betalning	—	4	—
Prästlön	—	2	1
summa/ & ärenden	14(8%)	22(12%)	8(16%)
VAL AV SOCKENLEDAMOT			
Kyrkoråd	—	1	—
Kyrkovårdar	1	2	—
Sexmän	—	—	—
Åldermän	—	—	1
Ackordering	9	—	2
Övrigt	—	4	3
summa/ % ärenden	10(7%)	7(5%)	6(12%)
TUKTÄRENDEN			
Förmaningar	—	13	—
Varning/uteblivet dagsverke & körsla	—	1	4
Individproblem	8	—	—
Barnakvävning	7	—	—
summa/ % ärenden	15(11%)	14(7%)	5(10%)
FATTIGVÅRD/KONTROLL			
Principer	—	1	3
Fattigstuga/Skola	—	5	1
Avhysning	1	—	—
Flyttkontroll & annan Kontroll	—	3	2
Individhjälp	2	2	3
Ospecificerad hjälp	2	—	—
summa ärenden	5(3%)	11(3%)	9(18%)
ORDNINGSFRÅGOR			
Stol-/gravdelning	6	3	1
Liturgiordning	2	—	—
summa ärenden	8	3	1
K.M:ts skrivelser	—	3	—
ÖVRIGT	2	8	—
summa ärenden	2(1%)	11(7%)	—
Total summa/ % ärenden	188(48%)	(52%)	50(100%)